

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Zuzana Chalupová

Genderový aspekt v učebnicích češtiny

Gender in Czech Language Textbooks

Praha 2022

Vedoucí práce: prof. PhDr. Karel Šebesta, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 11. května 2023

Zuzana Chalupová

Klíčová slova (česky)

učebnice češtiny, gender, vývoj učebnic

Klíčová slova (anglicky):

Czech language textbooks, gender, development of textbooks

Abstrakt (česky)

Práce se zaměří na zjištění, zda (případně jak) se v učebnicích českého jazyka pro učně v posledních 50 letech promítal zřetel k jejich vyváženosti z hlediska genderového, pokud jde o zastoupení a představení mužů a žen, resp. chlapců a dívek.

Jádrem práce bude analýza tří učebnic češtiny pro učně s různou dobou vzniku: učebnice A. Tejnora a kol. vzniklé před r. 1990, učebnice O. Hasenblase a kol. z r. 1993 a učebnice N. Kvítkové a kol. vzniklé po r. 2000. Analýza bude sledovat, jak jsou v učebnicích (v užitých textech a cvičeních) zastoupeny muži a ženy/chlapci a dívky a jak jsou v nich představeni.

Porovnání výsledků analýzy různých učebnic by mohlo ukázat, zda došlo za posledních 50. let v tomto ohledu k posunu, a pokud ano, jakému.

Abstract (in English):

The thesis will focus on whether (or how) Czech language textbooks for apprentices have been gender-balanced in the last 50 years in terms of the representation and representation of men and women, or boys and girls.

The core of the thesis will be the analysis of three Czech textbooks for apprentices with different periods of their creation: textbook A. Tejnor et al. textbook written before 1990, O. Hasenblas et al. textbook written in 1993 and N. Kvítková et al. textbook written after 2000. The analysis will look at how men and women/boys and girls are represented in the textbooks (in the texts and exercises used) and how they are represented in the textbooks.

A comparison of the results of the analysis of different textbooks could show whether there has been a shift in this respect over the last 50 years and, if so, what kind of shift.

OBSAH

ÚVOD I

TEORETICKÁ ČÁST	II
1 GENDER, JAZYK, DISKURZ	II
1.1 GENDEROVÁ LINGVISTIKA.....	II
1.1.1 <i>Gender v jazykovém systému .....</i>	<i>III</i>
1.1.2 <i>Gender v diskurzu .....</i>	<i>IV</i>
1.1.3 <i>Zobrazování mužů a žen v diskurzu .....</i>	<i>V</i>
2 GENDER A ŠKOLA	VII
2.1.1 <i>Gender a výuka .....</i>	<i>VIII</i>
2.1.2 <i>Feminizace školství .....</i>	<i>X</i>
2.1.3 <i>Projekty podporující genderovou rovnost ve vzdělávání .....</i>	<i>XI</i>
3 GENDER A UČEBNICE	XIII
3.1 UDĚLENÍ SCHVALOVACÍ DOLOŽKY.....	XIV
3.2 GENDEROVÉ ZATÍŽENÍ UČEBNIC	XV
3.3 GENDEROVĚ KOREKTNÍ UČEBNICE	XVII
3.4 KRITÉRIA POSUZOVÁNÍ GENDEROVÉ KOREKTNOSTI UČEBNIC	XXII
EMPIRICKÁ ČÁST.....	XXIV
4 METODOLOGIE.....	XXIV
4.1 CÍL A POSTUP PRÁCE	XXIV
5 GENDER V UČEBNICÍCH PRO UČNĚ	XXVI
5.1 ČESKÝ JAZYK PRO ODBORNÁ UČILISTIŠTĚ A UČŇOVSKÉ ŠKOLY	XXVI
5.1.1 <i>Zastoupení autorů a autorek textu .....</i>	<i>XXVI</i>
5.1.2 <i>Zobrazování mužů a žen v učivu .....</i>	<i>XXVI</i>
5.1.3 <i>Doprovodné ilustrace a příklady .....</i>	<i>XXVIII</i>
5.1.4 <i>Jazyk .....</i>	<i>XXIX</i>
5.2 ČEŠTINA PRO UČNĚ	XXIX
5.2.1 <i>Zastoupení autorů a autorek textu .....</i>	<i>XXX</i>
5.2.2 <i>Zobrazování mužů a žen v učivu .....</i>	<i>XXX</i>

5.2.3	<i>Doprovodné ilustrace a příklady</i>	XXXII
5.2.4	<i>Jazyk</i>	XXXIII
5.3	ČEŠTINA PRO UČEBNÍ OBORY STŘEDNÍCH A ODBORNÝCH UČILIŠŤ	XXXV
5.3.1	<i>Zastoupení autorů a autorek textu</i>	XXXV
5.3.2	<i>Zobrazování mužů a žen v učivu</i>	XXXVI
5.3.3	<i>Doprovodné ilustrace a příklady</i>	XXXVII
5.3.4	<i>Jazyk</i>	XXXVIII
6	ZÁVĚR	XXXIX
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	XL

Úvod

Tato bakalářská práce zkoumá genderový aspekt v učebnicích češtiny pro učně. V teoretické části představí pojem genderu i genderové lingvistiky. Dále se bude zabývat, jak gender zasahuje do školství, a to v oblastí vyučování i výukových materiálů.

Praktická část se snaží o rozbor tří učebnic. Analyzuje zobrazování mužů a žen v učebnicích, ilustrace, na kterých jsou muži i ženy zobrazovány a v neposlední řadě i to, jak jsou pohlaví prezentována skrze jazyk.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Gender, jazyk, diskurz

Slovo *gender* je řeckého původu a v překladu znamená rod. Postupně se rozšířilo i do dalších jazyků a do češtiny bylo přejato z anglického jazyka. V češtině tento pojem nepřekládáme, ačkoliv se můžeme setkat s termínem *rod*, který má však mírně odlišné konotace¹. Na rozdíl od pohlaví, které je determinováno biologicky podle přítomnosti pohlavních chromozomů, je gender společenským konstruktem; zahrnuje v sobě především sociální a společensky podmíněné kulturní rozdíly, předsudky, očekávání a specifika v postavení mužů a žen.² Gender tedy nezajímá, s jakým pohlavním orgánem se jedinec narodil, ale zda hraje ve společnosti roli femininní či maskulinní.³

Podle sociologa Michaela Kimmela není gender pouze systém klasifikace, podle které jsou muži a ženy rozdělováni do rovnocenných rolí. Gender také vyjadřuje nerovnost mezi muži a ženami. Mluvíme-li o genderu, mluvíme také o hierarchii, moci a nerovnosti⁴. Mocenské rozdíly mezi genderovými skupinami jsou patrné i v jazyce.

1.1 Genderová lingvistika

Feminismus jako politické hnutí se snaží zviditelnit ženskou zkušenost, identifikovat zdroje nerovností mezi ženami a muži a bojovat proti nim.⁵ Díky této snaze se od 60. let 20. století udály změny – ženy více vstupují do profesí, jako je medicína či

---

Pod pojmem rod si v češtině můžeme představit gramatický rod či rod nebo rodinu (např. v genealogii). Z důvodu této homonymity se Ústav pro jazyk český AV ČR rozhodl termín gender nepřekládat a nechat jej v původním tvaru. (Šiklová, 1999: 9)

² Šiklová, 1999, s. 9.

³ Obecně se gender klasifikoval jako kategorie binární a u většiny lidí gender odpovídá pohlaví, tedy že se žena identifikuje jako žena a muž jako muž. Koncept genderu se ale vyvinul a dnes je vnímán spíše jako spektrum, které se neomezuje pouze na označení muž a žena. Můžeme se setkat s lidmi, u kterých gender neodpovídá pohlaví (transgender) nebo je to kategorie proměnlivá (gender fluid) či naprosto neidentifikovatelná (gender nonbinary).

⁴ Kimmel, 2011, s. 2.

⁵ LITOSSELLITI, Lia. Gender and Language: Theory and Practice, s. 2.

právo, pomalu slábne stereotypní vnímání žen pouze jako matek či hospodyněk a mužů jako jediných živitelů rodiny. Změny přichází i v jazyce.

Jazyk je naší základní komunikační jednotkou, odráží náš historický a společenský vývoj. To, jakým způsobem jazyk užíváme, o nás něco vypovídá. Jazyk nejenže odráží, ale také vytváří skutečnost. Uvědomění, že mezi jazykem a ideologií existuje úzká vazba a že studiem užívání jazyka lze zjistit mnoho o způsobech fungování společnosti a jednotlivcích, sílilo natolik, až se v 70. letech 20. století, na pozadí feministického hnutí, zrodila nová sociolingvistická disciplína nazývaná genderová (feministická) lingvistika. Ačkoliv existují i dřívější úvahy o odlišnostech v mluvě mužů a žen, 70. léta jsou považována za dobu, kdy lingvisté začali systematicky zkoumat vztahy mezi jazykem a genderem, a to i z feministické perspektivy.⁶ Klíčový byl především rok 1975, kdy ve Spojených státech vyšly tři publikace, jež se staly zásadními pro další vývoj genderové lingvistiky – *Language and Woman's Place* od Robin Lakoff, *Male/Female Language* od Mary Ritchie Key a sborník *Language and Sex: Difference and Dominance* od Barrie Thorne a Nancy Henley.

1.1.1 Gender v jazykovém systému

Raný feministický jazykový výzkum se zabýval především dvěma tématy: jak se genderová nerovnost odráží v jazykovém systému a jak se liší řeč mužů a žen. Většina výzkumných studií 70. a 80. let se tak soustředila buď gender v jazyce s důrazem na jednotlivá slova, nebo používání jazyka s důrazem na genderové rozdíly.

Už v roce 1946 zmiňuje Pavel Eisner, že se do jazyka vepsal patriarchální model uvažování o světě⁷, tedy i v jazykové sféře je nastolena nadvláda muže nad ženou. Tento model demonstruje na ukázce jednoho z nejzákladnějších latinských slov *homo* znamenající člověk, ale také muž. Stejně to funguje i v angličtině u slova *man* (muž, člověk), slovo označující ženu je pak pouhou odvozeninou slova pro muže (*woman*). Dochází tak k jakési asymetrii, kdy je v jazyce maskulinita nadřazená, respektuje se jako norma a femininita je na ní závislá a odvíjí se od ní⁸.

---

⁶ MILLS, Sarah; MULLANY, Louise. *Language, Gender and Feminism: Theory, Methodology and Practice*, s. 1.

⁷ EISNER, Pavel. *Chrám i tvrz: Kniha o češtině*, s. 366.

⁸ PAVLÍK, Petr. *Gender: Úvod do problematiky*, s. 9.

Raná genderová lingvistika si všímá této předpojatosti v jazyce a toho, že užívání generických výrazů, jako jsou například *man* či *mankind* (lidstvo), brání ženám ve vyjádření a uvědomění si vlastní zkušenosti a udržuje dominantní postavení mužů. Dale Spender ovšem poukazuje to, že tato slova nejsou opravdu generická. Ve větě *Man is the only primate that commits rape* (Člověk/Muž je jediný primát, který se dopouští znásilnění) je generický výraz *man* přijatelný, zatímco ve větě *Man being a mammal that breastfeed his young* (Člověk/Muž je savec, který kojí svá mláďata) generický není.⁹ Tam, kde mohla, žádala genderová lingvistika nápravu, aby ženy nebyly v jazyce upozaděné, až neviditelné. Později tak přišly návrhy, aby se například názvy povolání s koncovkou *man* nahradily jinou alternativou, která nemá specifický genderový charakter (*chairman* → *chair*, *fireman* → *firefighter*, *foreman* → *supervisor*, *spokesman* → *spokeperson*).¹⁰

V tomto období se výzkum jazyka a genderu také zaměřil na dokumentování rozdílů mezi mluvou žen a mužů. Jako jedna z prvních na tyto rozdíly upozornila Robin Lakoff, která identifikovala jazykové formy, jimiž „ženský jazyk“ oslabuje sílu výroku – např. slabší nadávky (*oh dear* místo *damn*) či zmírněné požadavky (*Would you please close the door?* místo *Close the door*).¹¹ Uvádí, že ženy jsou tak spoutány. Pokud mluví „ženským jazykem“, jsou považovány za slabé a neschopné, nemluví-li jím, jsou pak označovány za neženské a nepřijemné. Práce Lakoffové tak zahájila zkoumání genderu v diskurzu, na které se soustředila druhá vlna genderové lingvistiky.

1.1.2 Gender v diskurzu

V 80. a 90. letech 20. století se utváří komplexnější obraz genderu v jazyce a pozornost se obrací k diskurzu. Tento termín má poměrně široké pole významů, podle definice Jiřího Nekvapila si diskurz můžeme představit jako „soubor jazykových (obecně: znakových) reprezentací nějakého aspektu světa, spojený s určitým věděním, charakteristický pro určitou společenskou skupinu či instituci, která kontrolovaným produkováním těchto (a ne jiných) reprezentací zároveň přispívá k produkování sebe sama.¹² Zjednodušeně řečeno, diskurzem v lingvistice míníme jazyk, který sděluje význam v určitém kontextu a představuje interakci mezi lidmi. Druhá vlna genderové lingvistiky se

⁹ LITOSSELITI, Lia. *Gender and Language: Theory and Practice*, s. 2

¹⁰ SUNDERLAND, Jane. *Language and Gender: An advanced resource book*, s. 35.

¹¹ KENDALL, Shari; TANNEN, Deborah. *Discourse and Gender*, s. 640.

tedy zabývala tím, jak jsou ženy a muži prostřednictvím jazyka konstruováni a jak se jazyk, gender a kontext vzájemně ovlivňují.

V tomto ohledu má výsadní místo kniha Deborah Tannenové *You Just Don't Understand* z roku 1990, která si získala velkou pozornost i mimo akademickou obec. Tannenová kombinuje řadu vědeckých prací s příklady každodenní konverzace a podporuje tvrzení, že komunikace mezi muži a ženami lze chápat jako mezikulturní – chlapcům a děvčatům jsou od narození vštěpovány jiné sociální i jazykové vzorce, proto se i mluva bratra a sestry může lišit. Tannenová také dochází k závěru, že konverzační rituály, které si osvojily dívky/ženy, cílí spíše na úroveň spojení, u chlapců/mužů cílí na úroveň statusu.¹³

Diskurz můžeme analyzovat skrze různé teoretické a metodologické přístupy, mezi něž patří například kritická analýza diskurzu (*Critical Discourse Analysis, CDA*), která si klade za cíl ukázat způsoby, jakými je jazyk zapojen do společenských vztahů moci a nadvlády. CDA tak má teoreticky dobré předpoklady k tomu, aby hledala a identifikovala „škodlivé“ genderové diskurzy.¹⁴ Analýzou diskurzu tak můžeme zkoumat otázky genderové identity, rodičovství, diskriminace na pracovišti či otázky toho, jak se gender projevuje v interakcích v institucionálním (škola, soudní síň) i každodenním kontextu, a to nejen z pohledu užívání jazyka, ale také z pohledu utváření vztahů (často mocenských) mezi jedinci.

1.1.3 Zobrazování mužů a žen v diskurzu

K vývoji kritické analýzy diskurzu přispěla práce sociologa Erwinga Goffmana, který ve své knize *Gender Advertisements* z roku 1979 analyzoval reklamy a ukázal, jak jsou v nich muži a ženy zobrazováni odlišně v různých situacích a prostředích. Reklamy totiž nezobrazují nutně to, jak se chováme jako muži a ženy, ale spíše to, jak si myslím, že se chovají muži a ženy; zároveň zachycují maskulinitu a feminity tak, jak si ji standardně představujeme a považujeme za společensky přijatelnou. Z feministického hlediska se na reklamu obrací pozornost zvláště proto, že často

---

¹² NEKVAPIL, Jiří. DISKURZ, 2017.

¹³ Tamtéž, s. 643.

¹⁴ SUNDERLAND, Jane. Language and Gender: An advanced resource book, s. 51

posiluje genderově stereotypní představu mužů jako přirozeně dominantních a žen jako přirozeně podřízených.

Goffman analyzoval řadu reklamních fotografií a ačkoliv připomíná, že uvedené snímky nelze brát jako zaručené reprezentanty genderového chování v reálném životě nebo reklamy obecně, lze o nich pravděpodobně učinit negativní prohlášení – jako obrázky nejsou vnímány jako zvláštní a nepřirozené.¹⁵ Některé z jevů, které Goffmann pozoroval, vyjmenovává Vivian Gornick v úvodu knihy:

- V drtivé většině je žena vyšší než muž pouze tehdy, je-li muž společensky podřízený.
- Ženské ruce jsou vidět, jak se jen stěží něčeho drží, dotýkají nebo hladí – nikdy nesvírají, nemanipulují ani netvarují.
- Když fotografie ilustruje instrukci, muž vždy poučuje ženu, tak je tomu i v případě zachycení dětí – chlapec vždy poučuje dívku.
- Vyžaduje-li reklama, aby někdo seděl či ležel na posteli nebo podlaze, téměř vždy je to žena nebo dítě, zřídka muž.
- Ženy jsou, mnohem více než muži, zobrazovány v určitém psychicky vypjatém momentu či stresové situaci neschopné jakékoli akce (stalo se něco strašného a žena mu ruce přes ústa a oči vytřeštěné hrůzou).
- Ženy svým chováním, postoji či mimikou často připomínají děti.
- Ať už má muž na sobě v reklamě cokoliv, nosí to vážně, zatímco oblečení žen se zdá být jako kostým.

Studie na téma zobrazování mužů a žen v reklamách se objevily již dříve s podobnými zjištěními. Například studie o reklamách v časopisech pro širokou veřejnost z roku 1971, která analyzovala 675 reklam zobrazující muže a ženy, zjistila, že pouze 9 % žen bylo zobrazeno v pracovních rolích, zatímco u mužů to bylo 45 %¹⁶. Autorky této studie, Alice Courtney a Sarah Wernick Lockeretze, dospěly k závěru, že tyto reklamy odrážely řadu stereotypů: místo ženy je v domácnosti, ženy nečiní důležitá rozhodnutí, ženy jsou závislé na mužích, muži považují ženy především za sexuální objekty¹⁷.

---

¹⁵ GOFFMAN, Erwing. Gender Advertisements, s. 25.

¹⁶ COURTNEY, Alice; LOCKERETZE WERNICK, Sarah. A Woman's Place: An Analysis of Roles Portrayed by Woman in Magazine Advertisements, s. 93.

¹⁷ Tamtéž, s. 94–95.

O dva roky později na výsledky této studie navázali Louis Wagner a Janis B. Banos, kteří zkoumali reklamy ve stejných časopisech a porovnávali, jak se za dvacet měsíců změnil jejich stav. Zjistili, že se podíl žen vyobrazených v pracovních pozicích zvýšil na 21 % a rozšířila se škála těchto profesí, nicméně stále měly velmi stereotypní charakter¹⁸.

Zajímavé výsledky také přináší metanalýza, která porovnává data ze 64 studií z let 1971 až 2005 zabývajících se zobrazováním mužů a žen v reklamách. Šance, že ženy:

- jsou prezentovány vizuálně/bez mluvení, je 4x vyšší než u mužů,
- jsou prezentovány jako uživatelé produktu, je 3x vyšší než u mužů,
- jsou prezentovány v závislé roli/vztahu k ostatním, je 4x vyšší než u mužů,
- jsou zobrazovány v domácím prostředí, je 3,5x vyšší než u mužů,
- vyjadřují názor nebo nevědecký argument (oproti faktům) ve prospěch produktu, je 1,5x vyšší než u mužů.¹⁹

Ačkoliv se v této práci dále nezabýváme médii ani reklamním diskurzem, jsou pro nás tyto poznatky, ať už o počátku genderové lingvistiky, či diskurzu, důležité zvláště proto, abychom si uvědomili, jak jsou obecně vnímáni muži i ženy a s jakými stereotypy odjakživa spojováni. Můžeme tak pozorovat, jak se gender přenáší i do školního diskurzu a vzdělávání, kterému jsou věnovány následující kapitoly.

2 Gender a škola

Ve škole člověk stráví podstatnou část svého života, získává první kontakty s vrstevníky i autoritami, seznamuje se s novými podněty a s fungováním tohoto světa. Škola je tak institucí s klíčovým významem pro osobní a sociální vývoj dítěte. Právě její socializační funkce, jejímž prostřednictvím se děti učí normám a hodnotám společnosti,

---

¹⁸ WAGNER, Louis; BANOS, Janis B. A Woman's Place: A Follow up Analysis of Roles Portrayed by Woman in Magazine Advertisements, s. 213.

¹⁹ EISEND, Martin. A meta-analysis of gender roles in advertising, s. 431.

hraje důležitou roli v utváření genderové identity. Žákům jsou představovány (v některých případech podsouvány, ať už vědomě, či nevědomě) charakteristiky spjaté s obrazem muže a ženy a je na škole, zda bude tyto genderové stereotypy podporovat, nebo nabourávat²⁰.

S genderovým rozdělením na muže a ženy ve škole se děti mohou seznámit na několika rovinách. Jarkovská a Smetáčková jich uvádí pět:

1. *oddělení úkolů a fyzického prostoru pro muže a ženy* – typické rozdělení šaten pro chlapce a dívky, rozdělování úkolů (např. opravy lavic chlapcům, zalévání kyttek dívkám),
2. *konstrukce symbolů a představ, které podporují nebo vysvětlují genderové rozdělení činností a oblastí* – časté je odůvodnění, že jsou dívky více kulturně a esteticky zaměřené, a proto by se měly starat o nástěnky či pomáhat připravovat besídky,
3. *formální a neformální pravidla komunikace mezi ženami a muži* – muži by jako gentlemani měli například držet dveře ženám
4. *osobní identita členů a členek instituce zahrnující genderovou identitu i příslušnost k té konkrétní instituci* – ve škole je tím například myšleno, že by žena měla učit tak, jak jí to „dovoluje“ její ženská genderová role (být vřelá, mateřská, emocionální),
5. *obecná logika a principy života v organizaci* – atmosféra a klima školy (spadá sem například i školní řád)²¹.

2.1.1 Gender a výuka

Problematika genderu se týká i konkrétních předmětů. Ve společnosti existuje jakési rozdělení předmětů na mužské a ženské. Dívkám se typicky prisuzují předměty humanitní a umělecké, chlapcům zase exaktní přírodovědné a technické. To pak může mít vliv při vybírání oboru na vysoké škole, běžně jsou totiž dívky odrazovány od oborů technických a u chlapců se nečeká, že by šli studovat vědy humanitní. K genderovému rozdělení dochází také uvnitř předmětů. Typickým příkladem je tělesná výchova, kde se tato segregace vysvětluje odlišnou fyzickou kondicí chlapců a dívek, aniž by byla předem testována²².

---

²⁰ SMETÁČKOVÁ, Irena. Gender a školství, s. 73.

²¹ JARKOVSKÁ, Lucie; SMETÁČKOVÁ, Irena. Škola jako genderovaný prostor, s. 16.

²² Tamtéž. s. 18.

Co se týká samotné vyučovací hodiny, bylo prokázáno, že vyučující častěji obracejí pozornost k chlapcům. Více je vyvolávají a nechávají jim dokonce více času na odpovědi. V průměru věnují učitelé až o jednu třetinu času více chlapcům než dívkám²³.

Lucie Jarkovská proto ve své publikaci *Rovné příležitosti dívek a chlapců ve vzdělání* sepsala zásady, které by podle ní měla mít genderově pozitivní výuka. Vyučující by měl:

1. brát na vědomí odlišný přístup k dívkám a chlapcům,
2. respektovat rozdíly mezi pohlavími, zároveň je ale nepředpokládat,
3. usilovat o rovný přístup k chlapcům i dívkám, ale nezapomenout na specifika každého dítěte,
4. neužívat genderově stereotypní výroky jako: „Přeci se nenecháš zahanbit holkou.“ „Na holku je to slušný výkon.“ apod.,
5. vyhledávat genderově nestereotypní učební materiály,
6. mluvit s dětmi o genderových stereotypech, vyvrátit jejich samozřejmost, pokud se objeví ve výukových materiálech,
7. nerozdělovat úkoly podle genderových stereotypů (např. dívky uklízejí, chlapci opravují apod.)²⁴.

Genderové diskriminaci se bohužel žáci nevyhnou ani v oblasti hodnocení. Ačkoliv by měla být jakákoliv klasifikace objektivní, zdá se, že do ní vstupuje mnoho dalších faktorů. Při zlepšení známky hrají roli sympatie, žákovo vystupování a vyjadřování se, snaha a další. Naopak zlobení, vyrušování či pasivita může vést k horším výsledkům. Hodnocení vyučujících je také ovlivněno, ať už vědomě či nevědomě, genderem. Obecně lze tvrdit, že dívky mají ve všech předmětech a na všech vzdělávacích stupních lepší známky než chlapci²⁵. Také Irena Smetáčková ve svém výzkumu potvrdila, že si dívky i nadále udržují lepší školní hodnocení, avšak „vyučující jejich výkony hodnotí jako méně úspěšné. Dávají to přitom mnohdy do souvislosti s proměnou učiva, které ve vyšších ročnících nabývá na komplexitě i rozsahu. Nelze je proto zvládnout pouze pomocí pamětního učení, které vyučující vnímají jako bližší dívkám“²⁶. Jak dále ukázaly výsledky

²³ VALDROVÁ, Jana. „Mužské zaměření“ výchovy a výuky z pohledu lingvistiky, s. 154.

²⁴ JARKOVSKÁ, Lucie. *Rovné příležitosti dívek a chlapců ve vzdělání*, s. 10–11.

²⁵ JARKOVSKÁ, Lucie. *Ve škole je gender všude kolem nás*, s. 16.

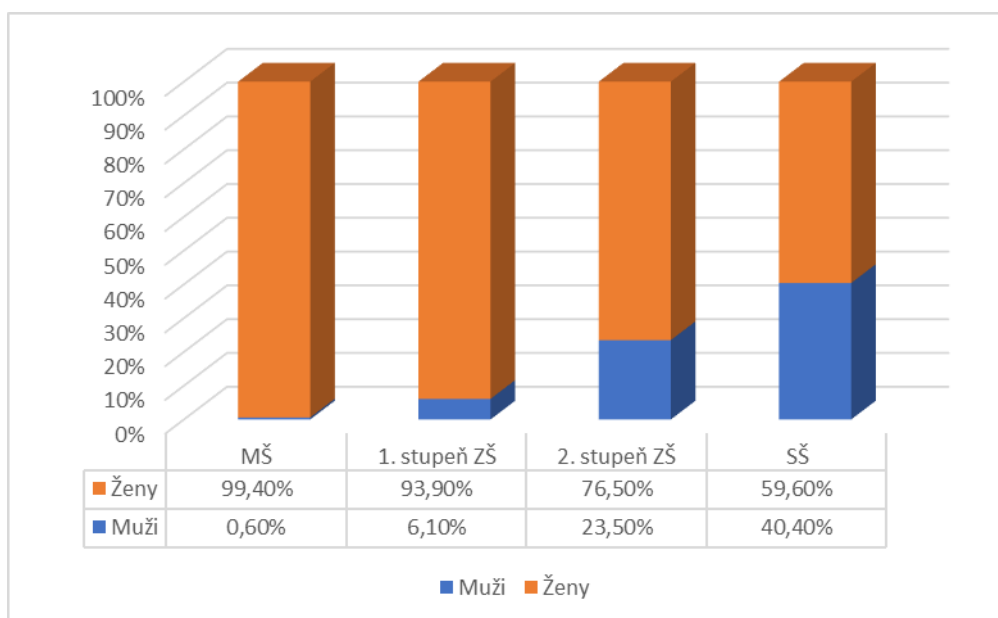
²⁶ SMETÁČKOVÁ, Irena. *Genderové aspekty přechodu žáků a žákyň mezi vzdělávacími stupni*, s.

tohoto výzkumu, pilnost a snaživost považují vyučující za charakteristické dívčí vlastnosti a vidí v nich příčinu dobrých známek víc než v přirozené inteligenci dívek.

2.1.2 Feminizace školství

Ač by se tento fakt mohl zdát zanedbatelný, žáky může ovlivňovat i poměr mužů a žen pedagogického sboru. V učitelství totiž výrazně dominují ženy. Přitom při svém vzniku bylo povolání učitele čistě doména mužů. Na konci 19. století představovaly ženy ve školách pouze 1 % učitelského sboru. Postupně však začalo docházet k tzv. *feminizaci školství*, tedy k převaze žen.

Graf č. 1 – Podíl mužů a žen na různých stupních škol

Zdroj: webové stránky MŠMT, data za 1. pololetí roku 22²⁷

Bylo však zjištěno, že s feminizací povolání dochází také k jeho degradaci. Tento jev byl popsán i v učitelství. Povolání často ztrácí společenskou prestiž, nedostává se mu takového množství finančních prostředků (včetně průměrné mzdy) a celkově dochází k zhoršení pracovních podmínek.

²⁷ Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/statistika-skolstvi/genderova-problematika-zamestnancu-ve-skolstvi>

Ačkoliv se zdá, že proces feminizace školství žáky nijak neovlivňuje, opak je pravdou. Renate Seebauer ve své studii shrnuje výsledky výzkumů zabývajících se feminizací ve školství a podává nám její důsledky:

1. dětem chybějí mužské vzory – zvláště pro chlapce, kteří vyrůstají bez otců, je důležité mít nablízku mužskou postavu,
2. nastává nežádoucí nerovnováha mezi pohlavími – dětem není představen genderově rovnoprávný svět,
3. typické dívčí kvality jsou přeceňovány, chlapecké podceňovány,
4. dětem se dostává pouze „ženský“ styl a „ženská“ kultura výuky²⁸.

2.1.3 Projekty podporující genderovou rovnost ve vzdělávání

Zájem o rovnost žen a mužů není trendem jen posledních let. V roce 1980 se tehdy Československo zavázalo prosazovat genderovou rovnost, když podepsalo *Úmluvu OSN o odstranění všech forem diskriminace žen*. Jedním z opatření, které by státy, jež jsou součástí této úmluvy, měly zajistit je „odstranění všech stereotypních koncepcí úlohy mužů a žen na všech úrovních a ve všech formách vzdělávání prosazováním koedukace a jiných forem vzdělávání, jež pomohou k dosažení tohoto cíle, a zejména revizí učebnic a školních programů a přizpůsobením vyučovacích metod“²⁹.

V rámci projektu *Posuzování genderové stereotypnosti učebnic* podpořeném Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) vznikla v roce 2004 *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic* (podrobněji se jí budeme zabývat v kapitole 3.2 Genderově korektní učebnice)

V lednu 2010 pak byla pod záštitou MŠMT vydána zhruba osmdesátistránková metodická příručka nazvaná *Kultura genderově vyváženého vyjadřování s podtitulem Jak koncipovat promluvy a texty? Na co dbát v češtině a v cizím jazyce? Jak lépe zviditelnit odborný přínos žen?*, jejíž autorkami jsou Dr. Jana Valdrová, PhD., doc. PhDr. Blanka Knotková-Čapková, PhD. a Mgr. Pavla Paclíková. Příručka se zabývá zejména rovností žen a mužů v jazykové komunikaci a čeština je zde porovnávána s jinými jazyky, především němčinou a angličtinou z toho důvodu, že právě v těchto jazycích jsou pravidla genderově korektního vyjadřování samozřejmostí. Autorky zmiňují, že jedním

²⁸ SEEBAUER, Renate. „Učitelky“: jejich dlouhá cesta k rovnoprávnosti a uznání se zaměřením na feminizaci a její důsledky, s. 715.

²⁹Úmluva OSN o odstranění všech forem diskriminace žen. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/ministerstvo/genderova-rovnost>

z prostředků diskriminace (především se zde hovoří o diskriminaci žen) je právě jazyk, ať už je to způsob pojmenovávání lidí, paušální připisování činností a vlastností určitým skupinám lidí, znevažování vybraných skupin lidí nebo jejich přehlížení v jazyce³⁰. Navrhují tedy alternativy k jazykovým vyjádřením, která primárně upřednostňují muže, a zdůrazňují, že jde pouze o doporučení. Je-li to možné, měli bychom užívat slovesná adjektiva a rodově neutrální názvy osob (studující, vyučující, kupující apod.). Mezi genderově vyvážené vyjadřování například řadí užívání explicitního označení rodových protějšků při oslovení (Vážené kolegyně a kolegové, dnes budou vystupovat žáci a žákyně apod.). Autorky do příručky také zasadily tzv. *Desatero genderové korektnosti*, které zformulovala nezisková organizace Žába na prameni:

1. Vyhybejme se genderově stereotypnímu uvažování o mužích a o ženách.
2. Nezesměšňujme ženy nebo muže, které/kteří se chovají genderově nestereotypně.
3. Neoznačujme jako výjimky ženy/muže, které/kteří působí v méně typických rolích.
4. Neospravedlňujme genderové stereotypy pořekadly a příslovími, odkazy na přírodu či na vědecké autority.
5. Nehodnotme rozdílně tentýž projev chování u žen a u mužů.
6. Všímejme si, jak je ženské tělo zneužíváno jako zkrášlující a sexuálně stimulující objekt v reklamě apod.
7. Používejme tvary obojího rodu tam, kde mají označovat ženy i muže.
8. Užívejme ženské tvary názvů profesí, zejména tam, kde se jedná o konkrétní ženu.
9. Všímejme si rozmanitosti, která existuje mezi ženami. Všímejme si rozmanitosti, která je mezi muži.
10. Přemýšlejme, čemu se smějeme.³¹

Příručka vzbudila nečekanou pozornost nejen veřejnosti a médií, ale zejména jazykovědců. Ti kritizovali zvláště fakt, že žádná z autorek nepůsobí v oblasti jazykovědné

---

³⁰ Kultura genderově vyváženého vyjadřování. Dostupné z:

http://data.idnes.cz/soubory/studium/A100125_BAR_GENDER_PRIRUCKA.PDF, s. 6.

³¹ Tamtéž. s. 16.

bohemistiky a publikace neprošla ani odbornou oponenturou, ani jazykovou korekturou. Většina českých univerzitních jazykovědných pracovišť požadovala odborné posouzení od Ústavu pro český jazyk český AV ČR a okamžité stažení ze stránek MŠMT. Především z toho důvodu, že doporučení uvedená v publikaci se mnohdy až diametrálně lišila od doporučení v kodifikačních jazykových příručkách. Její pohled na jazyk byl navíc čistě ideologický a genderová vyváženost zde byla použita jako jediné kritérium při posuzování jazykových prostředků. Příručka byla nakonec opravdu stažena³².

V roce 2014 vláda České republiky zveřejnila dokument *Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014–2020*, v němž jako jednu ze svých priorit stanovuje rovnost žen a mužů a klade si za svůj cíl mimo jiné taky „systematické vzdělávání v genderové oblasti a metodická podpora vyučujících na všech stupních vzdělávání, revize obsahu učiva a učebních materiálů, nahrazení genderově senzitivním obsahem učiva a důsledné využívání genderově citlivých učebních textů“³³. Na tento dokument navazuje dokument nový, aktuální, *Strategie rovnosti žen a mužů na léta 2021–2030*, který pro zamezení přenosu genderových stereotypů do učebnic navrhuje nastavit funkční systém udělování schvalovacích doložek, v rámci kterého genderově stereotypní učebnice nebudou schváleny³⁴.

3 Gender a učebnice

Velmi významnou vzdělávací roli sehrává v životech žáků učebnice. Ačkoliv se na první pohled jeví jako pomůcka zastaralá a neschopná konkurence například s internetovými zdroji či interaktivními tabulemi, opak je pravdou. Učebnice jsou stále aktuální a žáci s nimi pracují okolo 60 % vyučovací hodiny. Sami učitelé z nich v 90 % procentech vycházejí při přípravě výuky³⁵. Jejich výhodou je především to, že máme víceméně vše potřebné na jednom místě a nejsme závislí na dalších zdrojích.

---

³² ADAM, Robert. Co je špatného na genderové příručce MŠMT.

³³ Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014–2020. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/Projekt_Optimalizace/Strategie-pro-rovnost-zen-a-muzu-v-CR-na-leta-2014-2020.pdf, s. 19.

³⁴ Strategie rovnosti žen a mužů na léta 2021–2030. Dostupné z: https://icv.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/Aktuality/Strategie_rovnosti_zen_a_muzu.pdf, 71.

³⁵ MIKK, Jaan. Učebnice: budoucnost národa, s. 11.

Učebnice obsahuje soustavný výklad učiva, a můžeme ji tak zařadit mezi odbornou literaturu. Na rozdíl od ní má ale učebnice specificky vymezeného adresáta, který bývá velmi přesně určen z hlediska věkového, ale také mentálního a emocionálního. Neocenitelný význam učebnice spočívá právě tom, „že uvádí mladou generaci do kultury společnosti, do světa poznání a vlastně do celé složité problematiky lidského bytí“³⁶. Žák si tedy z učebnice neodnáší jen informace důležité pro následující orientaci v konkrétním předmětu, ale také poznatky o fungování světa a představy o společnosti. Zde se dostává ke slovu často opomíjené hledisko genderu.

Ačkoliv gender není kritérium, na které by se při tvorbě učebnic či jejich využívání bralo ohled, do výuky i života žáků významně zasahuje. Samotný pojem gender se zatím v oficiálních školských dokumentech neobjevuje, jeho principy však ano. V Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání jsou uvedeny cíle konkrétních vzdělávacích oblastí. Mezi tyto cíle také patří utváření pozitivních vztahů k opačnému pohlaví v prostředí školy i mimo školu, k rozpoznávání stereotypního nahlížení na postavení muže a ženy v rodině, v zaměstnání i v politickém životě, k vnímání předsudků v nazírání na roli žen ve společnosti³⁷. Pro děti ale může být velmi složité tento cíl splnit a rozpoznávat různé stereotypy a předsudky, pokud jsou jim v učebnici prezentovány jako přirozený a obvyklý jev.

3.1 Udělení schvalovací doložky

Učebnici čeká poměrně dlouhá cesta, než se dostane do rukou žáků a žákyň. Jedním z kroků, které musí podstoupit, aby byla součástí vyučování, je získat schvalovací doložku. Žádost o její udělení podává sám nakladatel učebnice skrze podatelnu MŠMT. Poté ředitel odboru ministerstva, který odpovídá za obsah rámcového vzdělávacího programu, pro nějž je předložená učebnice určena, stanoví alespoň dva recenzenty, z nichž je jeden odborníkem z vysoké školy a zbylí recenzenti jsou pedagogičtí pracovníci, přičemž minimálně jeden z nich musí vyučovat na škole obdobného zaměření a mít odbornou kvalifikaci pro určený vzdělávací obor³⁸.

---

³⁶ MAŇÁK, Josef. Funkce učebnice v moderní škole, s. 19.

³⁷Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>, s. 53.

³⁸ Směrnice náměstka ministra pro vzdělávání ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k postupu a stanoveným podmínkám pro udělování a odnímání schvalovacích doložek učebnicím a učebním textům a k zařazování učebnic a učebních textů do seznamu učebnic. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/schvalovaci-dolozky-ucebnic>, s. 2.

Pro udělení schvalovací doložky potřebuje učebnice dva kladné posudky recenzentů, kteří je zpracují zpracovávají podle stanovených kritérií ve směrnici MŠMT. Podle těchto kritérií by učebnice měla mimo jiné směřovat k uplatňování principů rovných příležitostí mužů a žen, tedy neobsahovat stereotypní přístupy ke vztahu k pohlavím, ale vytvářet předpoklady k rovnocennému formování obou pohlaví. Zároveň by měla učebnice obsahovat pouze texty a materiály, „které nevedou k vytváření negativních stereotypů a zjednodušených zobecnění o konkrétních sociálních skupinách, národech, národnostech, rasách, pohlaví atp.“³⁹ Vidíme tedy, že kritérium genderové korektnosti je ve směrnici alespoň naznačeno, ačkoli v něm nejde o pokrytí všech rovin, kde se objevuje genderové zatížení.

3.2 Genderové zatížení učebnic

V roce 1996 se Ludmila Zimová podělila s výsledky jejího výzkumu, ve kterém se zaměřila na „ženské“ téma v 99 učebnicích českého jazyka z let 1863 až 1996. Konkrétně se zajímala o to, zda a jak jsou dívky a ženy v učebnicích reprezentovány. Závěry byly velmi znepokojující, všechny učebnice se totiž vyznačovaly dosti zjednodušeným obrazem ženy. Nejčastěji byly vyobrazovány v příbuzenském vztahu (matka, sestra, babička) či v profesích, které však nebyly nijak rozmanité a byly brány jako typicky ženské. Často se opakovala zaměstnání jako sekretářka, kadeřnice či studentka. Pouze v jenom případě se objevila ředitelka mateřské školy. Pokud se také v učebnici vyskytovaly ukázky textů, z nichž jeden byl zpracován jako ten špatný a druhý jako správný, autorkou prvního textu byla žena, autorem druhého byl muž⁴⁰.

Učebnice by si měla být vědoma, že jejím adresátem jsou ženy i muži, resp. dívky i chlapci. Bohužel se však často setkáváme s tím, že učebnice odrážejí spíše životní zkušenost chlapců, a dívky se tak mohou cítit opomenuty a jejich sebevědomí může být zraňováno, právě z toho důvodu, jak jsou v učebnicích prezentovány. Objevují-li se v učebnici genderové stereotypy a odlišné přístupy k pohlavím, můžeme ji nazvat jako genderově zatíženou.

Tato genderová zatíženost se může projevat v několika rovinách:

---

³⁹ Tamtéž. s. 11.

⁴⁰ ZIMOVÁ, Ludmila. „Dívčí“, resp. „ženská“ témata v učebnicích českého jazyka, s. 318.

1) Výběr informací

Učiva k osvojení je celé kvantum a učebnice (resp. její autoři) nedokáže být zcela objektivní a všeobsáhlá. Ba naopak, učivo si vybírá ve shodě s cílem, ke kterému chce žáky dovést, a tento cíl může být subjektivní. Za typicky genderově zatížený předmět bývá označován dějepis, ve kterém se žáci učí o významných událostech, jež zasáhly a formovaly společnost. Tyto události jsou často politické, hospodářské či válečné a v tomto odvětví neměly ženy v historii téměř žádné uplatnění. Představujeme tak dětem čistě patriarchální uspořádání světa, kde jsou muži často heroizováni za své činy a ženy zobrazovány jako podřízené bytosti. Učivo by však mělo zahrnovat dostatek informací o významných osobnostech obou pohlaví a o celkové společenské situaci. „Vše by přitom mělo být představováno z genderové perspektivy, která ukazuje kulturní a historickou podmíněnost postavení žen a mužů a učí nahlížet maskulinitu a feminitu jako sociálně konstruované představy“⁴¹.

Učivo se navíc zpravidla rozděluje do dvou skupin. Humanitní, která je z genderového hlediska primárně spojována s dívkami, a technické, která naopak s chlapci. Stává se tak, že informace obsažené v učebnici se více obracejí k pohlaví, k němuž jsou stereotypně připisovány a opomíjejí pohlaví opačné.

2) Příklady

Příklady slouží k výkladu nového učivu či opakování již učiva známého a funguje na principu názornosti. Očekává se, že žáci si učivo osvojí snáze a rychleji, bude-li jim přiblíženo jejich životní zkušenosti. Ta se ale důsledkem jejich genderové socializace liší – dívky jsou tradičně vedeny k péči o domácnost, hrají si s panenkami apod., chlapci se naopak zajímají například o techniku. Pokud tedy příklady vycházejí z obvyklé dívčí zkušenosti, můžou být pro chlapce moc vzdálené a problematičtější na osvojení, žáci může ztratit zájem o předmět a naopak.

3) Ilustrace

Ilustrace doplňují výklad učiva a mohou fungovat jako motivace pro práci s učebnicí či pouhé zpestření. Ačkoli se může zdát význam ilustrací marginální, bude-li například učebnice matematiky obsahovat 30 obrázků, z nichž pouze 8 bude znázorňovat dívky, může být tak v žácích posilován stereotyp, že je matematika mužským oborem.

---

⁴¹ SMETÁČKOVÁ, Irena; VALDROVÁ, Jana. Učivo a učebnice, s. 27.

Zároveň se u ilustrací nehledí jen na množství, ale způsob zobrazování mužů a žen. Genderovým stereotypem je tradiční prezentování ženy jako postavy pasivní, potřebující pomoci, kdežto muži naopak nabízejí radu a jsou zdrojem aktivity.

4) Jazyk

Jazyk učebnice většinou nehledí na svého čtenáře a (nad)užívá generického maskulina, čímž vytváří dojem, že ženy nejsou v dané oblasti aktivně přítomny. Např. „Milí žáci, ať se vám práce s učebnicí daří!“ nebo „Napiš, co jsi si z příběhu zapamatoval“.⁴²

3.3 Genderově korektní učebnice

Genderově korektní učebnicí chápeme učebnici, která nestaví na genderových stereotypch a nezpůsobuje jejich reprodukci⁴³. Ukazuje ženy i muže v různých profesních a životních sférách, na témata nahlíží z různých úhlů pohledu, je otevřená, rozmanitá a respektující.

Jak již bylo zmíněno, jednou z metodik zabývajících se gender v učebnici je *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*, jejímiž autorkami jsou PhDr. Blanka Knotková, PhD. z Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy, Mgr. Irena Smetáčková-Moravcová z Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy a Dr. Jana Decarli Valdřová z Pedagogické fakulty Jihočeské Univerzity. Cílem této příručky je představit odborné pedagogické veřejnosti problematiku genderového zatížení učebnic a hledat řešení⁴⁴. Primárně je určena recenzentům a recenzentkám učebnic, kteří se při psaní posudků pro udělení schvalovací doložky mohou držet seznamu kritérií genderové korektnosti. Jsou zde také uvedeny všechny oblasti, kde se vyskytuje genderové zatížení a prostřednictvím příkladů jsou charakterizovány genderově korektní učebnice.

Příručka dělí znaky genderové korektnosti učebnic do tří hlavních skupin s dalším vnitřním členěním:

- 1) Výběr a prezentace učiva

---

⁴² Tamtéž. s. 28–29.

⁴³ SMETÁČKOVÁ, Irena. Učivo a učebnice, s. 29.

⁴⁴ VALDŘOVÁ, Jana; SMETÁČKOVÁ-MORAVCOVÁ, Irena; KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka. Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic, s. 3.

- a) Osobnost a lidská identita
  - b) Životní orientace a ambice
  - c) Práce, vztah soukromí a práce
  - d) Vývoj společnosti a hierarchie
  - e) „Ženské“ a „mužské“ domény
- 2) Ilustrace a příklady
  - 3) Jazyk

Postupně si blíže představíme všechny body a pro názornější vysvětlení využijeme nekorektní příklady z různých učebnic.

1) Výběr a prezentace učiva

Genderově zatížené je i probírané učivo, a to nejen svým obsahem, ale také tím, jak je žákům představováno. „Genderové vztahy a nerovnosti bývají opomíjeny jako téma a látka je prezentována androcentricky. To znamená, že představuje jednostranný pohled, který zahrnuje jen určitá fakta a určité názory, zatímco jiné vylučuje“⁴⁵. V potlačení tohoto androcentrismu může pomoci, když si uvědomíme, v jakých rovinách učiva se odehrává genderové zatížení a jak mu předcházet.

a) *Osobnost a lidská identita*

Učebnice svým výběrem učiva a jeho prezentací určitou mírou působí na osobnost a identitu žáků. Je proto důležité, aby jim v různých cvičeních, textech či příkladech poskytla dostatek lidských postav, jimž nebudou přiřazovány určité charakteristiky na základě pohlaví, a nebude tak podněcován tzv. boj pohlaví, který spočívá v neustálém upozorňování na rozdílné charakteristiky žen a mužů. Učebnice tyto rozdíly nevyzdvihuje ani nepotvrzuje, naopak se zaměřuje na obecně lidské vlastnosti, jež obě pohlaví sdílí. Jsou-li ženy a muži představováni ve svých tradičních genderových rolích (žena – matka, otec – živitel rodiny), pak jsou ale zobrazováni i v rolích méně tradičních (žena – živitelka rodiny, otec – na rodičovské dovolené).

---

⁴⁵ JARCOVSKÁ, Lucie. Ve škole je gender všude kolem nás, s. 17.

Genderově nekorektní příklad: „*Je nutné se hádat? Nemluvit spolu? Pomlouvat se (většinou mezi děvčaty)?*“⁴⁶ (ukázka z učebnice občanské výchovy pro 6. ročník)

b) Životní orientace a ambice

V této oblasti by měla učebnice dbát na to, aby nespojovala určité nadání či schopnost pouze s jedním pohlavím. Ženy i muži jsou zobrazovány v rozmanitých profesích i funkcích. Dívky jsou motivovány k přírodním vědám skrze příklady z běžného života, současně jsou ženy v učebnici představovány i jako vědkyně či političky, nenahlíží se na ně pouze jako na matky a ženy v domácnosti. U chlapců je naopak podporován zájem o humanitní obory. Učebnice představuje muže v povoláních a činnostech považovaných za primárně ženskou doménu.

Genderově nekorektní příklad: „*Nyní pár slov o Jackovi. Nemusíme ho představovat – on je šťastný mladý muž. Každý den má schůzku se Susan. Je velmi chytrý a Susan si je jistá, že on dokáže vysvětlit všechny druhy problémů. Pracuje v exportním oddělení s jejím otcem. Zajímavé, že? Když jsou spolu, mohou neustále mluvit o vývozu a českých výrobcích. Ale Jack o tom nesmí mluvit se Susan. Zamilované dívky nemají rády příběhy o zahraničním obchodu.*“⁴⁷ (ukázka z učebnice angličtiny)

c) Práce, vztah soukromí a práce

Pojmem práce v genderově korektních učebnicích myslíme jak práci placenou, tak neplacenou, v rodině a domácnosti. Tradičně jsou s prací v domácnosti spojovány ženy, muži většinou expandují i mimo rodinu. Genderově korektní učebnice ukazují při rodinných aktivitách a domácích pracích také muže a tyto činnosti neznevažují.

Genderově nekorektní příklad: „*...Ale mám pro tebe překvapení. Koupím ti automatickou pračku. Jen tam vložíš prádlo a za dvě hodiny je čisté vyjmeš. Mezitím můžeš šít, plést nebo samozřejmě se také dívat na televizi nebo číst*

---

⁴⁶VALDROVÁ, Jana; SMETÁČKOVÁ-MORAVCOVÁ, Irena; KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka. Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic, s. 18

⁴⁷ Tamtéž. s. 19.

si knihu. Co tomu říkáš?“⁴⁸ (ukázka z učebnice němčiny, kdy muž promlouvá k ženě)

d) *Vývoj společnosti a hierarchie*

Na dějiny a vývoj společnosti je často nahlíženo skrze důležité události, kterými se většinou považují bitvy, převraty či politická jednání. V těchto oblastech ale ženy dlouho neměly žádné působení a genderově korektní učebnice by měla reflektovat, proč tomu tak bylo. Učebnice by měla žáky seznámit s nerovnými podmínkami ve společnosti (žen i dalších marginalizovaných skupin), jaké měly dopady a podobně. Žákům by neměly být představovány pouze úspěchy mužů, ale i žen.

Genderově nekorektní příklad: *V učebnici dějepisu obsahuje tabulka s přehledem nejdůležitějších událostí pouze údaje týkající se založení a rozpadu států a válek a vojenských bitev, případně velkých politických reforem. Neobsahuje žádné údaje týkající se kultury či hospodářství (např. objevení kola)*⁴⁹.

e) *„Ženské“ a „mužské“ domény*

Na formování genderové identity má vliv, jakým způsobem, jak často a v jakých sférách jsou ženy a muži zobrazováni. Ani jedno pohlaví by nemělo být diskriminováno, degradováno či potlačováno. Ženy i muži jsou rozmanitě představovány ve všech oblastech společenského, pracovního a individuálního života. Politika, armáda a věda tak nebudou pouze mužskou doménou a domácnost a péče o druhé doménou ženskou.

Genderově nekorektní příklad: *„Maminky si sednou k šití, k pletení, pěstují květiny nebo neustále vymýšlejí způsoby, jak zpestřit jídelníček. Chodí na gymnastiku, rády si zajdou do kina nebo do divadla. Mnozí tatínkové sbírají známky, staré mince, kutí v dílnách, kde vyrábějí užitečné doplňky pro domácnost.“*⁵⁰ (ukázka z učebnice občanské výchovy pro 6. ročník)

2) Ilustrace a příklady

---

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Tamtéž. s. 20.

⁵⁰ Tamtéž. s. 21.

Doprovodné ilustrace by měly zobrazovat chlapce/muže a dívky/ženy v různorodých situacích, které s nimi nejsou stereotypně spojovány (muž jako kuchař, žena jako politička). Dívky by neměly být spojovány pouze s obrázky vyjadřujícími nepochopení či neznalost, muži naopak s ilustracemi, které zobrazují aktivitu a poskytování informací. Každé pohlaví by mělo být v ilustracích zastoupeno ve stejném množství a samozřejmě by nemělo být jakkoli dehonestováno. Jakýkoli sexuální či tomu podobný podtext obrázků je naprosto nevhodný a neetický. Pro příklady platí stejná kritéria. Ženy i muži v nich nejsou zobrazovány ve svých genderově stereotypních rolích, příklady vycházejí z běžných každodenních situacích, které jsou blízké životní zkušenosti chlapců i děvčat a nejsou doprovázeny komentáři typu „Chlapci budou určitě znát... / Tento příklad je spíše pro dívky“ atd.

Genderově nekorektní příklad: *Ilustrace k početnímu příkladu, u něhož je úkolem žáků/žákyní zkontrolovat tři uvedené postupy – u každého postupu je kresba dětského obličeje, dva chlapecké obličeje jsou usměvavé, dívčí obličej je rozpačitý s tužkou u úst vypadá nerozhodně, tázavě.*⁵¹ (učebnice matematiky pro 7. ročník)

3) Jazyk

Jazyk učebnice seznamuje chlapce a dívky s veškerým učivem a předává jim všechny informace, je proto zásadní, aby se i v této oblasti dbalo na genderovou korektnost. Aby žáci a žákyně cítili oslovení, omezuje se užití generického maskulina tam, kde to jde. V souvislosti s genderově korektním jazykem učebnic můžeme také hovořit o tzv. zásadách rovného jazykového pojednávání, mezi něž patří:

- a) V úvodním slovu, oslovení a v zadáních cvičení se užívá obojí rod (*milé žákyně a žáci*) a střídá se jeho pořadí nebo se využívá lomítek (*učitel/ka*).
- b) Generickému maskulinu se vyhýbá pomocí opisů či jiných slovních tvarů (*česká věda místo čeští vědci, obyvatelstvo místo obyvatelé*).
- c) Chlapci i dívky jsou často oslovováni, aby z učebnice neměli dojem odosobnělého projevu.
- d) Cvičení a úlohy se nezadávají v druhé osobě čísla jednotného (*Zapiš, co jsi pozoroval*), nýbrž se pomocí množného čísla a vykání využívá genderově neutrální opis (*Zapište vaše pozorování*).

---

⁵¹ Tamtéž. s. 22.

- e) Při zápisu se upřednostňují lomítka (*Zapiš, co jsi pozoroval/a*) před závorkami, které navozují dojem, že žena je zde navíc (*Přijmeme muže (ženy) do výroby*).

Genderově nekorektní příklad: „*Ten o úvod (...) Je tedy určen především studentům prvního ročníku filologických oborů, částečně snad i maturantům, kteří...*“⁵²

3.4 Kritéria posuzování genderové korektnosti učebnic

Výsledkem snažení autorek *Příručky pro posuzování genderové korektnosti učebnic* se stala tzv. *Pomůcka při posuzování genderové korektnosti učebnic*. Jedná se o oficiální materiál nabízený Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy, který uvádí doporučené otázky, které bychom si měli klást při hodnocení učebnic z hlediska genderové korektnosti:

- 1. Výběr učiva** – V této oblasti nás zajímá, jakou optiku pro vnímání a hodnocení světa učebnice nastavuje. Poskytuje učebnice dostatečně komplexní, plastický a mnohvrstevnatý pohled na svět? Neopomíná některá klíčová témata? Respektují dílčí témata všechny sociální skupiny (ženy i marginalizované skupiny mužů)? Je učivo představováno i v souvislosti s genderovým aspektem (např. účast žen a mužů v dané oblasti)?
- 2. Zobrazování žen a mužů** – Zde je vhodné se ptát, zda jsou ženy i muži spojováni jen s omezeným okruhem vlastností, činností a zájmů. Představuje učebnice alternativní životní styly žen a mužů, na rozdíl od tradičního zobrazení žen v domácnosti a mužů ve veřejné a mocenské sféře? Udává učebnice důvody, proč se ženy a muži neangažovali v určitých oblastech společenského života? Zobrazuje učebnice vztah mezi ženami muži jako nepřátelský, nebo nachází hodnoty, které jsou společné oběma pohlavím?
- 3. Doprovodné ilustrace využívající žen a mužů** – Jsou v ilustracích zastoupena obě pohlaví ve stejném poměru? Zachycují ilustrace muže a ženy v rovnocenných situacích (muž i žena chodí do práce, vaří, řídí auto apod.)? Nejsou ženy zobrazovány ve stereotypních situacích a profesích (v domácnosti, u kadeřnice, na nákupech atd.) a muži naopak v pozicích

---

⁵² Tamtéž. s. 23.

spojovaných s mocí, dominancí a majetkem (ředitel firmy, politik, policista)?

4. **Příklady pro výklady a procvičování učiva** – Je v učebnici využito příkladů z oblasti společenského a každodenního života? Jsou příklady vystavěny na situacích, které jsou blízké životním zkušenostem chlapců i dívek? Pokud jsou ve cvičeních zastoupena obě pohlaví, jsou zobrazována v obdobné roli? Nejsou dívky stylizovány do rolí těch, kteří jsou bezradní a je jim třeba pomoci, a chlapci do rolí těch, kteří vždy pomohou a znají odpověď?
5. **Oslovování žáků a žákyní** – Neužívá učebnice při oslovení generické maskulinum? Jsou chlapci i dívky oslovováni stejnou měrou?
6. **Jazykový popis** – Nepoužívá učebnice příliš často generické maskulinum? Neobsahuje učebnice negativně zabarvené výrazy při popisu genderově problematických témat (*sexuální harašení* místo *sexuální obtěžování*)? Vyhýbá se učebnice příslovím a pořekadlům, která potvrzují „tradiční“ genderové charakteristiky?⁵³

Každá učebnice by měla být posuzována komplexně. Pokud odpovědi na některé z výše položených otázek ukážou na genderovou stereotypnost, neznamená to nutně, že je učebnice špatným didaktickým materiálem a jako celek by měla být odmítnuta. Ovšem při větší kumulaci takových odpovědí je vhodné zvážit, zda by učebnice nemohla snižovat demokratičnost školní výchovy, a netlumila tak snahy genderově citlivého vyučujícího.

---

⁵³ Pomůcka při posuzování genderové korektnosti učebnic. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/pomucka-pri-posuzovani-genderove-korektnosti-ucebnic>

EMPIRICKÁ ČÁST

4 Metodologie

V předchozích kapitolách jsme si teoreticky objasnili pojem gender, problematiku genderové korektnosti (resp. nekorektnosti) v edukačním prostředí a způsoby, jakými se realizuje v určitých oblastech učebnice. V následující části práce nás čeká praktické využití těchto poznatků v podobě analýzy tří učebnic českého jazyka.

4.1 Cíl a postup práce

Výzkum této práce spočívá v analýze tří učebnic českého jazyka pro učně z hlediska genderu. Zaměříme se především na zastoupení a představení mužů/chlapců a žen/dívek. Na středních odborných učilištích dominují muži a učňovské obory jsou tradičně brány za čistě maskulinní sféru, ačkoliv statistiky ukazují, že podíl dívek na středních odborných školách s výučním listem se od roku 2005 pohybuje okolo 35 %.⁵⁴ Dalo by se proto předpokládat, že tyto učebnice budou cílit především na muže a jejich životní zkušenosti, a budou tedy genderově zatížené.

Cílem tohoto výzkumu je zjistit, zda učebnice, vytvořené v různých časových obdobích, berou zřetel na genderovou vyváženost a zda reflektují narůstající počet dívek v převážně mužských oborech. Porovnání těchto zjištění nám může ukázat, zda v tomto ohledu došlo za posledních padesát let k nějaké změně.

Stěžejním zdrojem pro analýzu je *Příručka pro posuzování genderové korektnosti*, která obsahuje výše uvedený seznam kritérií pro posuzování genderové korektnosti a doporučené otázky, podle nichž se budeme řídit. Každou učebnici budeme analyzovat z hlediska tří hlavních rovin:

- 1. Zobrazování žen a mužů v učivu** – V této oblasti se zaměříme na to, zda a jak učebnice zobrazuje ženy a muže, a s jakými profesemi, zájmy a činnostmi je spojuje. Zajímá nás, jestli učebnice spojuje určité pohlaví

---

⁵⁴ Zaostřeno na ženy a muže 2021. Dostupné z:

<https://www.czso.cz/documents/10180/142141209/30000221.pdf/6c6dfcee-a1e1-4f73-a6a0-8fba06487154?version=1.11>, s. 152.

s jeho typickými genderovými rolemi (žena v domácnosti, muž jako živitel rodiny). Budeme si také všimnout podílu autorů a autorek vybraných textů ke čtení či procvičování. Z příručky využijeme následující otázky: *Jsou ženy a muži spojovány pouze s omezeným okruhem vlastností, činností a zájmu? Představuje učebnice alternativní životní styly žen a mužů, na rozdíl od tradičního zobrazení žen v domácnosti a mužů ve veřejné a mocenské sféře? Neukazuje učebnice vztah mezi ženami a muži jako nepřátelský a bojovný?*

- 2. Doprovodné ilustrace a příklady** – Z tohoto hlediska nás bude zajímat, kolik ilustrací zobrazuje ženské postavy a kolik mužské. Následně budeme srovnávat, v jakých situacích a pozicích je pohlaví zobrazováno. Budeme porovnávat pouze ty ilustrace, u kterých lze jednoznačně určit pohlaví. Pokud je na obrázku či fotografii více postav (dáv lidí, tříd, posluchárny apod.), budeme brát v potaz ty, na které nejvíce soustředí pozornost. Nepočítáme sem tabulky, schémata, návody apod. U příkladů nás bude zajímat, jaké životní zkušenosti se blíží a zda se v nich ve stejném poměru vyskytují muži i ženy. Ptáme se zde: *Jsou dívky/ženy i chlapci/muži zobrazováni jako stejně kompetentní, stejně důležití, početně srovnatelně zastoupení? Jsou příklady vystavěny na situacích, které jsou blízké životním zkušenostem chlapců i dívek? Pokud jsou ve cvičeních zastoupena obě pohlaví, jsou zobrazována v obdobné roli?*
- 3. Jazyk** – V jazykové rovině nás zajímá, na kolik učebnice užívá generické maskulinum v oslovování žáků a žákyň, ve výkladu a při zadávání úkolů. Budeme si také všimnout případného užívání nevhodných, negativně zabarvených slov souvisejících s popisem určitého pohlaví.

5 Gender v učebnicích pro učně

Pro následující výzkum byly vybrány tři učebnice českého jazyka pro učně, které vznikly v rozmezí padesáti let – *Český jazyk pro odborná učiliště a učňovské školy* (1964), *Čeština pro učně* (1993) a *Čeština pro učební obory středních a odborných učilišť* (2002).

5.1 Český jazyk pro odborná učiliště a učňovské školy

Nejstarší analyzovanou učebnicí je *Český jazyk pro odborná učiliště a učňovské školy*, která vyšla v roce 1964 ve Státním pedagogickém nakladatelství a jejímiž autory jsou Eduard Čech, Alexandr Stich a Antonín Tejnor. Obsahuje celkem 6 kapitol rozdělených podle jazykových oblastí, které jsou dále členěny na podkapitoly – *Sloh, Vybrané kapitoly z pravopisu, Vybrané kapitoly z tvarosloví, Nauka o významu a tvoření slov, Nauka o větě a Opakování jazykového učiva*. Na samém konci učebnice je krátké shrnutí o slovenštině.

5.1.1 Zastoupení autorů a autorek textu

Učebnice nepracuje s příliš velkým množstvím ukázek uměleckých či neuměleckých textů. Dohromady je zde zařazeno dvacet tři úryvků s uvedeným autorstvím, přičemž šest (26 %) z nich je z novin či časopisů⁵⁵ a zbylých sedmnáct (74 %) ukázek je od mužských autorů⁵⁶. V této oblasti je tedy jasné genderové zatížení ve prospěch mužů, protože zde není uveden žádný text ženské autorky. Nejčastěji byla v různých kontextech společně s dalšími autory zmiňována Božena Němcová, jednou se v učebnici objevila i jména spisovatelek Marie Pujmanové a Marie Majerové v souvislosti s užíváním prvků hovorové češtiny v literatuře (s. 12).

5.1.2 Zobrazování mužů a žen v učivu

V průběhu celé učebnice se se ženskými postavami setkáváme spíše sporadicky. Při výkladu o tom, jak správně napsat dopis a žádost, jsou představené ukázky, ve kterých je odesílatel i adresát muž (s. 32). V kapitole *Charakteristika* byla popisována mužská

⁵⁵ Věda a život (2x), Technický magazín, Mladý svět, Československý voják, Literární noviny

⁵⁶ Julius Fučík (3x), Ivan Olbracht, Karel Čapek (2x), Zdeněk Pluhař, František Malík, Vítězslav Nezval, Jaroslav Seifert, Ilja Bart, Jan Noha, Fráňa Šrámek, Antonín Macek, Václav Lacina, Eduard Bass, František Hečko

postava z knihy Julia Fučíka, osobní posudek zobrazoval soudruha Zemánka (s. 38–39), v životopise byl představen francouzský vědec Frédéric Joliot-Curie (s. 41), ačkoliv by zde místo něj mohla figurovat jeho tchýně Marie Curie-Sklodovská, a příkladem správně napsaného referátu byl text o Viktoru Někrasovi (s. 43).

Ženské postavy se minimálně vyskytují nejen ve výkladu učiva a ukázkách textů, ale také v pravopisných cvičení. Jeden z úkolů na doplnění y/i (s. 64–66) obsahuje sedmdesát sedm vět a pouze ve třech z nich je zmíněna žena (*Viktorka se vždy smála, když se blýskalo. Pohádka B. Němcové O pyšné princezně byla zfilmována. B. Němcová líčí v Babičce, jak dívky vily věnce*). Šestnáct vět obsahuje mužskou postavu a ve zbylých větách je buď užito generické maskulinum (*pracovníci*), jsou psány v plurálu a explicitně neudávají rod mluvčích či aktérů (*Pobili jsme v Tatrách několik dní*), nebo je můžeme označit za neutrální (zmiňují přístroje, zvířata, počasí apod.). Takových případů je v učebnici mnoho. Cvičení na doplnění ě/je (s. 70) obsahuje dvanáct vět a pouze v jedné se mluví o ženě (*V objetí matky je dítě nejbezpečnější*). V úkolu na procvičování mě/mně mají žáci k dispozici dvanáct vět (s. 72) – šest z nich obsahuje mužskou postavu nebo je mluvčím muž, zbylé věty jsou psány s generickým maskulinem (*diváci, občan, spisovatelé*) či neutrálním výrazem (příroda, události), ani jedna nezmiňuje postavu ženského pohlaví. Z dvaceti čtyř vět, které obsahuje pravopisné cvičení na doplňování předpon s/z, žádná nepíše o ženě – ve čtyřech se vyskytuje mužská postava, ve zbylých generické maskulinum (*sportovci, zaměstnanci, brigádníci, žáci*) nebo jsou psané v první osobě plurálu (*vystoupili jsme, zhlédli jsme*). Jedním z vyrovnanějších, ale stále nevyrovnané, je cvičení s přechodníky, ve kterém žáci pracují se sedmi větami. Ve dvou z nich se objevuje žena (*Když se převlékla do svátečních šatů, zamkla byt a odešla. Když matka dopekla maso, dala do trouby moučnick*), čtyři obsahují mužskou postavu (*prezident, průvodce, bratr*) a z jedné věty nelze určit pohlaví mluvčích (s. 133).

Oblasti činností a zájmů, se kterými jsou pohlaví spojována, jsou tradiční. Ženy jsou zde často představovány v rodinných vztazích: matka (*Venku už se stmívá, maminka si zpívá, navlékajíc nit*), sestra (*Ucházel se o ruku mé sestry*), babička (*Snesli jsme dolů pohovku naší babičky, která již deset let zahálela na půdě*). V jednom případě zde byla žena představena jako autorka zápisu schůze hlavního výboru školské organizace ČSM, což můžeme brát za unikát, protože učebnice zpravidla nezobrazuje ženu z takovéto pozice zodpovědnosti či aktivity. Ojediněle se zde také vyskytly dívky roli studentek (*Nedávno za*

mnou přišla děvčata z druhého ročníku...). Za zmínění stojí příklady nestereotypních ženských povolání, které autoři uvedli ve výkladu u přechylování jmen – *mechanička, zootechnička, ministryně, soudkyně, zámečnice, mistrová* apod. Žádná z těchto povolání ovšem nebyla využita ve cvičeních či v ukázkách textu.

Co se týče variability profesí, muži na tom jsou v učebnici rozhodně lépe, ačkoliv i oni byli zobrazení v genderově tradičních pozicích. Často byli spojováni s manuální a fyzicky náročnou prací (*frézař, zámečník, horník, montér, hodinář*) a také se sférou vlivu a moci (*ředitel školy, ředitel podniku, mistr, prezident*). Pokud byl muž zobrazen jako student, pak studoval nějaký technický obor (*zeměměřičství*). Zastoupeni zde byli i otcové a bratři, ovšem nebyli spojováni s výchovou či péčí o domácnost, nýbrž byli zobrazeni jako živitelé rodiny (*Otec byl šťastný, že získal takové zaměstnání vs. Když matka dopekla maso, dala do trouby moučník*).

5.1.3 Doprovodné ilustrace a příklady

Kromě občasných schémat a tabulek učebnice bohužel neobsahuje žádné doprovodné ilustrace. Přejdeme tedy rovnou k příkladům a ukázkám, které nabízí.

Můžeme říct, že většina ukázek je přiblížena životní zkušenosti chlapců. Zpravidla nereflktují společenské události nebo každodenní činnosti, které by se dotýkaly obou pohlaví. Neumělecké texty mají často technické zaměření: *Lisy jsou velice výkonné stroje, který lze při klempířských pracích všestranně využít...* (s. 24), *Automatická meziplanetární stanice pohybující se v kosmickém prostoru je vyzbrojena složitým souborem vědeckých přístrojů...* (s. 31), *Autostop je elektrické zařízení, které přenáší návěštní pojmy přímo na lokomotivu...* (s. 115). V uměleckých textech se angažují především muži: *Nikola Šuhaj se vrátil. Utekl z války...* (s. 10), *Tady někdo řekl, že jenom mužští mají smysl pro sbírky...* (s. 12), *Karel nebyl ztřeštěnec. Byl to mladý muž mohutných plecí, mohutných knírů a mohutného temperamentu...* (s. 38).

Některé úkoly a cvičení můžeme hodnotit jako genderově neutrální, které by mohly oslovit oboje pohlaví: *Vypracujte podrobnou osnovu referátu o filmu, divadelním představení nebo televizní hře...* (s. 46), *Napište záznam k výtahu z některého článku v časopise, který je věnován vašemu oboru* (s. 53). V učebnici se však najdou i takové, o kterých bychom mohli říct, že cílí spíše na chlapce: *Sestavte hlášení pro okresní výbor ČSTV o průběhu sportovního turnaje ve vašem závodě...* (s. 19), *Sestavte podle učebnice*

nebo odborné příručky osnovu výkladu o některém dopravním prostředku nebo o některé otázce z astronautiky, o stavitelských památkách města apod. (s. 52).

5.1.4 Jazyk

Oslovování studentů a zadávání úkolů je dle zásad genderové korektnosti, tedy ve 2. osobě plurálu (*sestavte, připravte, vypravujte*). Objeví-li se ovšem v zadání označení osob, setkáváme se s tvary generického maskulina: *Vypracujte posudek na svého spolužáka...* nebo *Charakterizujte některého ze svých přátel v dopise...* (s. 42). Některé použité výrazy balancují na hraně generického maskulina: *Vypracujte vlastní životopis jako součást dopisu příteli...* (s. 42). Jinde je rod jasně dán: *Představte si, že druhou ukázkou píšete svému bratranci...* (s. 35). Přítomnost ženy ve světě jako by se vytěsňovala.

Stejně je tomu i v jiných zadáních. Často je v nich základní tvar slov v mužském rodě: *Kterými výrazy můžeme vystihnout vztah klidem (např. je skromný, družný, škodolibý, bezohledný)* nebo *Pokuste se vyjádřit obrazným rčením tyto vlastnosti: Je lakomý. Je nešikovný. Je mluvka. Je líný. Nikomu neublíží. Je chytrý.* (s. 43). Představivost se nám tak omezuje jen na mužské postavy a vztah mezi lidmi se nám zužuje pouze na vztah mezi mužem a mužem, ne mužem a ženou či ženou a ženou.

5.2 Čeština pro učně

Učebnice *Čeština pro učně*, vydaná poprvé roku 1993 v nakladatelství Fortuna, vznikla pod taktovkou Ondřeje Hausenblase, Otakara Mališe a Ludmily Zimové. Je rozdělena do 54 tematických kapitol, které se především soustředí na zlepšení mluveného a psaného projevu z hlediska věcné a společenské správnosti. Sama učebnice se žákům představuje, že „není totiž ani tak na čtení, jako spíš na mluvení“⁵⁷. Není tedy zatížená lingvistickými termíny a jazykovými rozbory, ale často se dotýká společenských a každodenních témat (čtení v jízdních řádech, debata o těhotenství a potratu, jak se píše inzerát apod.)

---

⁵⁷ Hausenblas, Ondřej; Mališ, Otakar; Zimová, Ludmila. *Čeština pro učně*, s. 8.

5.2.1 Zastoupení autorů a autorek textu

Učebnice obsahuje celkem padesát dva ukázky textů⁵⁸ s uvedeným autorstvím, z toho čtyřicet devět (94 %) ukázek patří mužským autorům⁵⁹, jedna (2 %) ukázka pochází od smíšené autorské dvojice⁶⁰ a jeden (2 %) úryvek z časopisu⁶¹. V učebnici je zařazen pouze jeden (2 %) text ženské autorky, a to Karolíny Světlé, přičemž se jedná pouze o krátký citát: *Lidé pochybují o tom, co říkáte, ale uvěří tomu, co uděláte*. Vidíme zde tedy silnou genderovou nevyváženost.

5.2.2 Zobrazování mužů a žen v učivu

V prvních stranách učebnice mnoho ukázek (i těch bez uvedeného autorství) znázorňuje zejména muže, na které se ptají i doplňující otázky. Pro ukázkou zde uvedeme pár příkladů, které se v učebnici vyskytují mezi stranami patnáct až třicet osm: *Co udělal Michal za chyby? / Co přijímal Luboš? / Oba muži v rozhovoru se oslovují mistře. Kdo z nich je vlastně nadřízený a kdo podřízený? / Čeho se týkal dotaz pana Kaplana? / Všimněte si dvou mužů v popředí. Kdo jsou?.* Mezi stejným rozmezím stránek jsou pouze dvě otázky, které se ptají na dívky zmíněné v některých z ukázek: *Jaké chyby udělala slečna v ústředně? / Týkala se otázka Bessie Shimmelfarbové pravopisu, mluvnice nebo výslovnosti?.* Z tohoto pohledu jsou tedy ženy v této části učebnice trochu opomíjené.

Obě pohlaví jsou v učebnici představována z poměrně tradičních úhlů. Muži jsou v učebnici tradičně spojováni s bojovými sporty a sportem obecně (fotbal, hokej) a jsou jim přiřazena genderově stereotypní povolání (truhlář, náměstek, policista, topič, opravář zemědělských strojů, profesor, lékař, mistr apod.), poměrně často zde také muž vystupuje jako otec. Z ženských povolání se setkáváme s pracovníci na ústředně, studentkou, švadlenou, kuchařkou, kadeřnicí nebo prodavačkou. Za netradiční profesi můžeme

---

⁵⁸ V tomto případě sem započítáváme i krátké citáty a motta, protože je u nich uvedeno autorství.

⁵⁹ F. M. Dostojevskij, Ramón Gómez de la Serna, Rudyard Kipling, J. W. Goethe, Ondřej Vaculík, Leo Rosten, V. L. Levi (2x), Šalamoun, Ladislav Dvorský, Leszek Kumor, Joseph Heller, Warren Miller, Ray Bradbury, Miguel de Cervantes Saavedra, Sacha Guitry, Josef Klíma (2x), Nelson Algren, Pavel Eisner, Démostenés, A. C. Doyle (2x), Francois de La Rochefoucauld, Jiří Žáček, George Moore, František Sláma, Marcus Tullius Cicero, Ludvík Souček, J. D. Salinger (2x), Lev Nikolajevič Tolstoj, André Maurois, Arthur Schopenhauer, Erich Kästner, Gilbert Cesbron, Michelangelo Buonarroti, Stanisław Lem, Friedrich Schiller, O. F. Júnior, D. G. Pire, Jan Zábrana, Marcel Pagnol, L. A. Seneca ml. (2x), Freddie Mercury, Václav Jamek, Patrick Ryan, Dick Francis

⁶⁰ Ivo Pondělíček a Jaroslava Pondělíčková-Mašlová

⁶¹ Světová literatura

považovat vedoucí stavebního odboru. Okruh zájmů, se kterými jsou dívky spojovány, je poměrně úzký, zmíněny jsou ruční práce (paličkování), poslech hudby nebo tanec.

Ženy a dívky jsou v učebnici často vyobrazené jako bezradné a zmatené, naopak muži jako ti kompetentní, kteří ženám pomohou. Můžeme uvést například rozhovor dvou dívek, které spolu sdílí bydlení a nevědí si rady s ucpaným dřezem. Nakonec se rozhodnou, že se zeptají chlapců, kdo by jim ho opravil, nebo si v knihovně půjčí knihu o domácnosti. Příběh dívek pokračuje o pár stránkách dále – vypůjčily si knihu, ale dřez se jim nedaří spravit, protože nerozumí, co se v knize píše a bohužel jim nemůže pomoci žádný z chlapců, protože všichni odjeli na víkend pryč. Podobně vyznívá i konverzace dvou dam, které se nevyznají ve vyhláškách, a proto se jedná z nich zeptá svého šéfa. V jiném rozhovoru se zas zmatená Lenka snaží zjistit vhodný autobusový spoj od pracovníka v informacích, který se jí ptá na jednoduché otázky (*Odkud pojeděš?*). Lenka nakonec odpovídá: *Nojo, já nevím, teď jsem se už úplně spletla, na co jste se to vlastně ptal?* (s. 161).

V učebnici se také poměrně dost akcentuje sexualita žen, respektive dívek. Příkladem může být dopis adresovaný Lince důvěry, který píše teprve čtrnáctiletá dívka a tvrdí o sobě, že v posteli ráda střídá kluky: *Mám je moc ráda, co si mám počít, sex je prima*. Učebnice se snaží, aby žáci nad textem přemýšleli, a ptá se jich na doplňující otázky, které ovšem nijak nereflektují problematiku toho, že v dopise píše nezletilé dítě o pohlavním styku s muži. Naopak se může zdát, že některé otázky tento problémový text banalizují: *Komu se spíš zdá, že si někdo udělal z Linky důvěry legraci? Znáte děvčata, která jsou opravdu taková? Mohli byste říci, jak asi taková dívka vypadá? Cožpak musí každá holka myslet na chlapy?* (s. 81). Na dívčin dopis reaguje odborník na problémy s láskou a sexem, tedy někdo, koho běžně považujeme za autoritu. Jeho odpověď však dívku shazuje a ponižuje: *Holka zlatá, prostá asi budeš (...) rozhodně nemůžeš být rozumná. (...) Patrně se chováš způsobem lascivním a dáváš tak najevo svou malou hodnotu* (s. 83). Na podobné téma se naráží i v ukázce knihy Josefa Klímy: *Neříkal mi jeden psycholog, že pro mnohé dívky je dnes jednodušší se s klukem z diskotéky vyspat, než si s ním povídat?* (s. 98).

V průběhu učebnice můžeme pozorovat jakýsi ustálený vzorec, podle kterého probíhají rozvory mezi lidmi. Muži se mezi sebou většinou baví o práci, sportu či veřejných událostech (rozhovor dvou klempířských mistrů, dialog o politickém pořadu),

ženy společně mluví o domácnosti, rodině, mužích a sdílí si informace o jiných lidech (setkání Věry a Květy – baví se o tom, kdo si koho bere, kdo s kým chodil a loučí se s tím, že je doma čeká hodně práce). V rozhovorech mezi ženou a mužem se objevují situace, kdy muž stojí v pozici nadřazené ženě (rozhovor starší dámy vyslychané policistou) nebo si muž ženu namlouvá a naléhá na ni. Většinou je zde vztah mezi mužem a ženou zobrazen jako vztah romantický, milostný a intimní. Čistě přátelský vztah mezi pohlavími zde nepozorujeme. To můžeme demonstrovat na následujících příkladech.

Text s názvem *At' mi dá pokoj!* zachycuje telefonát mezi chlapcem usilujícím o dívku, která se ho ale snaží odmítnout. Chlapec přitom nepřestává naléhat. Učebnice na text navazuje otázkami: *Kdo podle vás umí líp prosazovat svou – Jitka, nebo Pepa? Ke ztratila Jitka nad rozhovorem kontrolu? Ve které větě začal mít Pepa navrch?* (s. 48). Nakonec je zde uvedeno, že celá tato událost byla chyba děvčete, které přistoupilo na rozhovor. Chlapci se tedy nepřipisuje vina za dotěrné chování. V jiném případě se v kapitole, která žáky obeznamuje s tím, jak psát a číst inzeráty, objevuje šest inzerátů, ve kterých muž a žena hledají partnera či partnerku: *Chci uzavřít životní partnerskou smlouvu s hezkou a inteligentní dívkou (nejraději jižního typu), která by se mnou mj. tancovala erotický tanec...* (189).

Zmíníme zde ještě rozhovory dvou chlapců a dvou děvčat, které mohou působit stereotypně a genderově nekorektně. Obě pohlaví vedou vášnivou diskuzi o pánovi na fotografii, kterého považují za tlustého. Chlapci zde komentují: *Mně se taky nelíběj vyzábělý ženský / To je něco jinýho než u mužskýho přece, ženská musí mít tvary / Každá taky nemusí. Třeba zas umí vařit nebo tancovat, co já vim.* U dívek probíhá konverzace následovně: *Já bych si takovýho nevzala, to bych mu musela furt vyvařovat / To nevíš, třeba je bohatej* (s. 112). Učebnice ovšem reflektuje, že jde o velmi necitlivé rozhovory a nabádá žáky, aby určité hanlivé výrazy nahradili slušnými výrazy.

5.2.3 Doprovodné ilustrace a příklady

Učebnice obsahuje celkem osm ilustrací zobrazujících postavy, u kterých lze jednoznačně určit pohlaví – na sedmi se objevuje mužská postava a pouze dvě zobrazují postavu ženskou. Na jedné z nich sedí na zemi starší pár (muž a žena) a na kolenou mají dům. Druhá ilustrace se ženou na první pohled okamžitě upoutá každého čtenáře, jde totiž o fotografii nahé slečny, která je zachycena od pasu nahoru, hrudník si zakrývá rukama.

Jedná se o reklamu. Učebnice částečně tematizuje problémovost této reklamy a označuje ji ji jako zavádějící – produkt, který dívka propaguje je jasně určen starším ženám, ovšem tvůrci reklamy se rozhodli, že mladá polonahá slečna je pro ně vhodnější. Žádá tedy po žácích, aby se nad tímto zamysleli a zkusili vytvořit vlastní reklamu na stejný produkt. To je samozřejmě adekvátní, bohužel ale v celém kontextu učebnice vyznívá fotografie nahé dívky nevhodně, jelikož je jedinou ilustrací, na které je samostatně vyobrazena žena. Pokud bychom požadovali rovnováhu a hledali snímek, který by zabíral muže ve stejné pozici, nenajdeme ho.

Muži na ilustracích nejsou zobrazováni v příliš různorodých činnostech, většinou jsou zachyceni v přítomnosti nějakých strojů či dopravních prostředků, liší se ovšem věkem (např. strojvedoucí u lokomotivy, muži stojící a prohlížející si parostroj, chlapec u parního vozítka). V jednom případě jsou zde uvedeny obrázky mužských postav při sebeobraně.

Můžeme zde zmínit ještě obálku učebnice, která obsahuje mužské i ženské postavy. Vidíme na ní dvě siluety, které jsou zachyceny v běhu – jako by žena utíkala před mužem – a pod nimi je napsáno: *At' mi dá pokoj!* Dále je na obálce zachycena dívka a chlapec držící se za ruce a můžeme předpokládat, že právě dívka říká uvedenou větu: *Jakého partnera si najdu.* Také je zde obličej chlapce, nad kterým se vznáší otazník: *Jak pochopit uzlové problémy.* Obálka tedy představuje genderové stereotypy – muže nahánějícího ženu, dívku, která touží po lásce a chlapce, kterého zajímá nějaký logický problém.

Příklady jsou vystavěny na situacích, které se blíží životní zkušenosti dívek i chlapců. Jsou zde často zmiňovány každodenní události a učebnice žákům navrhuje společenská témata k diskuzi – jak se staví k manželství, které životní hodnoty jsou jim nejbližší, jakého chtějí partnera či partnerku apod.

5.2.4 Jazyk

V předmluvě učebnice oslovuje podle pravidel genderové korektnosti chlapce i dívky (*Milá žákyně, milý žáku*), učitele však oslovuje tvarem generického maskulina (*Vážení kolegové učitelé*). Na konci předmluvy je uveden podpis *autoři*, za kterým se skrývají dva autoři a jedna autorka, je tedy uveden ve tvaru generického maskulina. V zadáních učebnice oslovuje žáky druhou osobou plurálu (*myslíte si, vymyslete, najdete*), při uvedení společných úkolů se užívá první osoby plurálu (*Přemýšlíme, Rozlišujeme,*

Diskutujeme, Jak rozumíme textu?) nebo druhé osoby plurálu (*Kolik jste si zapamatovali? Poradíte si?*). Jen v ojedinělých případech je v otázkách oslovováno pouze jedno pohlaví, ačkoliv se jedná o stejné otázky: *Jak to vidí dívky: co vám u chlapců nejvíce vadí, když se chtějí s vámi seznámit a sblížit? Jak to vidí chlapci: co vám u dívek nejvíce vadí, když se chcete s nimi seznámit a sblížit?* (s. 99).

Tvary generického maskulina jsou zde poměrně frekventované a snaha je eliminovat zdá se být minimální: *Představte si, že spolužák, který sedí vedle vás, je nezvěstný...* (s. 42), *Za každou skupinu jeden žák může společný názor přednést...* (s. 78), *Existují v textu výrazy, které pokládáte za zcela vhodné v rozhovoru s mistrem a nevhodné v rozhovoru s učitelem?* (s. 106). V některých případech se užívá lomítek či závorek: *Stačilo by vám to, kdybyste si vy v inzerci hledali partnera/partnerku?* (s. 190), *Pokuste se s pomocí své paní učitelky (nebo pana učitele) vysvětlit...* (s. 163). U slova *učitel* je ale střídání variant v závorkách ojedinělé a nekonzistentní, často se uvádí pouze mužský ekvivalent.

Víme, že příručka doporučuje, aby se, pokud možno, více používala lomítka než závorky, chceme-li zahrnout obě pohlaví. Závorky totiž mohou působit dojmem, že je v nich uvedeno něco méněcenného nebo navíc. Můžeme si uvést dva příklady z učebnice, kdy tomu tak je: *O čem byste se nejspíš bavili s svým kamarádem (se svou kamarádkou)?* (s. 67), *Ve vlaku jste se seznámili se ženou (mužem), jejíž (jehož) syn nebo dcera mají zájem o obor, kterému lze vyučit na vašem učilišti...* (s. 151). První věta může navozovat pocit, že se přirozeně bavíme nejdříve s chlapcem a až poté s dívkou. Druhá věta primárně spojuje matku s dítětem, otec je zde tou variantou navíc. Lomítka jsou ovšem zcela zbytečná například v následující větě, ze které genderová předpojatost téměř křičí: *Váš nadřízený/vaše podřízená se žení/vdává* (s. 167).

Za zmínku stojí následující příklad, který můžeme považovat za genderově nekorektní. Na otázku *Co jsme se dozvěděli?*, která následuje za každou kapitolou, odpovídá učebnice: *Že být opravdovým mužem není vůbec nic snadného* (s. 22). Tato věta se zřejmě vztahuje k básni *Když...* od Rudyarda Kiplinga, ve které pozorujeme momenty, jež z chlapce dělají muže. Dále v kapitole se ale o muži a jeho strastích nemluví, poznámka

tedy může vyznít lehce ironicky. Pokud je ale brána vážně, měl by být reflektován také fakt, že být ženou není nic snadného. Pak bychom mohli hovořit o genderové rovnováze.

5.3 Čeština pro učební obory středních a odborných učilišť

Poslední a nejmladší analyzovanou učebnicí je *Čeština pro učební obory středních odborných učilišť*, kterou vydalo Státní pedagogické nakladatelství v roce 2002. Autorkami jsou Naděžda Kvítková a Ilona Helclová. Učebnice je členěna do několika kapitol, ve kterých rozebírá jak psaný, tak mluvený projev (pravopis, tvarosloví, jak jednat se zákazníkem apod.)

5.3.1 Zastoupení autorů a autorek textu

V učebnici jsme napočítali celkem devadesát jedna ukázek, krátkých úryvků, citátů nebo hesel s uvedeným autorstvím. Muži jsou zastoupeni šedesáti dvěma texty (68 %) ⁶², ženy pouze desíti texty (10 %) ⁶³, dva texty jsou od autorských dvojic (2 %) ⁶⁴ a osmáct ukázek (20 %) pochází z časopisů, novin či knih ⁶⁵. Ačkoliv je zde zastoupení žen vyšší než u předchozích učebnic, genderová nevyváženost je jasně patrná. Můžeme si také povšimnout, že muži mají mezi sebou některé autory, kteří jsou obecně velmi známí, jejich tvorba je vyzdvihována a některá jejich díla jsou zařazena do povinné četby, ať už na středních školách, nebo univerzitách (Karel Čapek, Antonín Brousek, Josef Hiršal, Karel Toman, Jaroslav Seifert, Charles Dickens a další). Mezi ženami tomu tak není. Ačkoliv

---

⁶² Vladimír Preclík, Pavel Eisner, Ivan Klíma (2x), František Kocourek, Jiří Žáček, Jiří Menzel, James Trefil (2x), Helmut Heissenbüttel, V. Bouda, Ladislav Kochánek, Antonín Brousek a Josef Hiršal (dvojice, 2x), Pavel Čírtek, Pavel Kucharský Miroslav Horníček (2x), Karel Čapek (9x), Josef Skupa, Jiří Suchý (3x), Ilja Hurník, Robert Křest'an, Leo Rosten, Jaroslav Seifert (2x), František Nepil (2x), Karel Toman, L. Budinský, Miloslav Stibor, Evžen Hruška, Lubomír Emil Havlík, František Langer, František Kubka, Charles Dickens, Oldřich Schůrek, Cicero (2x), M. Smrček a L. Musil (dvojice), Karel Dunda, Leoš Janáček, František Daneš, Josef Staněk, Jakub Havel, Miroslav Schuster, Pavel Dostál, Francis Bacon, Zdeněk Podskalský, J. W. Johnson, Leonardo da Vinci, L. A. Seneca

⁶³ Marie Kubátová, Světlá Čmejrková, Lucie Korecká, Květa Koževniková, Simona Pišlová, Pavlína Brzáková, Marie Říhová, M. D. Rettigová, Annie Girardotová

⁶⁴ Marcela Titzlová a F. Horáček, F. X Šalda a R. Svobodová

⁶⁵ Žena a život, Lidé a zem, Jizerské a Lužické hory, Katka, Lidové noviny (5x), Anekdoty z ateliérů, Květy, Praktická žena, Kronika tak řečeného Dalimila, ABC, MF Dnes, Guinness Book of Records, Story (2x)

jsou v jejich řadách schopné jazykovědkyně, žákům nebudou nijak povědomé. Za neznámější z uvedených autorek můžeme považovat Magdalenu Dobromilu Rettigovou.

5.3.2 Zobrazení mužů a žen v učivu

Obě pohlaví jsou zobrazována v poměrně různorodých profesích (zubní lékařka, sportovkyně, kadeřnice, učitelka / fotbalista, stavbař, učitel, astrolog) i v rodinných a příbuzenských vztazích, kde jsou však ženy jako matky či sestry reprezentovány častěji než muži jako otcové či bratři.

Mnohem více než v předchozích učebnicích vidíme ženy být součástí úryvků i uměleckých textů. Ať už v situacích či textech poměrně stereotypních, jako je například rozhovor kadeřnice a zákaznice (s. 142–143) nebo rozhovor matky mluvící o svém synovi (s. 52–53), či ne tak běžných, jako je například vypravování psané ženou v ženském rodě a jejím dobrodružství v moři (s. 50–51) nebo životopis atletky Heleny Fibingerová (s. 107).

Ačkoliv je v některých pravopisných cvičení ženské pohlaví naprosto opomenuto, (*Zítřejí hrají v Národním divadel Goldoniho Sluhu dvou pánů. Mého otce pozval místní úřad k projednání prodeje pozemků. Ve sportovních oddílech organizují lékařské prohlídky členů Ekologové rozšířili spolupráci s východními státy. Pro dobré trávení doporučují odborníci potraviny obsahující vlákninu. Mladí adepti kuchařského umění připravili indické speciality*, s. 44), v jiných naopak převládá na úkor mužského (*Když se nám něco nepodaří, měli bychom zkoumat příčiny neúspěchu. Na vás je, abyste práci lépe zorganizovali. Nesmíme si skrývat chyby, protože jen nezakreslený obraz pravého stavu nás může poučit. Zpustošená pole bylo třeba znovu zorat. Strava sportovců má být lehce stravitelná. Někdo mi zcizil z auta stěrače. Prázdniny jsem strávila u babičky. Ráda jsem chodila sbírat borůvky a maliny. Zhlédla jsem několik pěkných filmových představení. Koupil jsem si zpáteční jízdenku, ale ztratil jsem ji. Chodím zpívat do sboru*, s. 21).

Chlapci zde oproti dívkám vyčnívají svým chováním, jelikož jsou často zobrazováni v situacích, kdy něco zapomenou či ztratí: *Spolužák k vám má prosbu: zapomněl si doma peněženku a potřebuje půjčit sto korun.* (s. 13) *Koupil jsem si zpáteční jízdenku, ale ztratil jsem ji.* (s. 21) *Zapomněl jsem mnohé z toho, co jsem dříve uměl.* (s. 22) Je tomu tak i v ukázce písně *Zapomnětlivá* od Miroslava Horníčka: *Ztratím asi vše co*

mám / Ztrácel jsem a ztráčet budu / Už se ani nehlídám / Už víc nechci od osudu / Ztrácím vlasy ztrácím čas / Rozvahu i příležitost / I co najdu ztratím zas (s. 59)

I přes ne tak zcela běžné situace, ve kterých se v učebnici objevují ženy/dívky, nám kniha představuje obě pohlaví ve stereotypních genderových rolích. Na straně 12 sledujeme rozhovor chlapce pomáhajícího s matematikou dívce, který by bez něj byla bezradná. Chlapce počítání baví, naopak neumí zpívat a kreslit jako dívka. Dále čteme příběh hochy, jehož maminka se baví se zasmušilou sousedkou o problémech a jeho to nudí a nezajímá (s. 55). Do představování stereotypních rolí můžeme zařadit i některé úkoly v učebnici: *Napište blahopřejný telegram k promoci známé dívce, která ukončila studium na pedagogické fakultě...* (s. 85) *Napište staršímu bratrovi, který vykonává vojenskou službu...* (s. 87) *Napište dopis bývalé třídní učitelce nebo jiné paní učitelce ze základní školy...* (s. 87) *Napište řediteli odborného učiliště žádost...* (s. 94)

Vyzdvihnout naopak můžeme úryvek článku z časopisu *Žena a život*. Ačkoliv bychom podle názvu mohli čekat spíše text o módě či líčení, článek se týkal opic žijících v deštných pralesech.

5.3.3 Doprovodné ilustrace a příklady

Učebnice obsahuje dohromady patnáct ilustrací. Na osmi z nich se objevují muži, známé osobnosti či literární postavy (J. Seifert, K. Čapek, T. G. Masaryk, Švejk), a všechny jsou také ztvárněny muži⁶⁶. Mezi šest ilustrací patří plánky, mapy, návody a schematické kresby a na jednom obrázku je žena. Zobrazení této ženy můžeme brát za problematičtější, jelikož má na sobě žena velmi krátké šaty a odhalenou část pozadí, což nikterak nesouvisí s textem, k němuž je ilustrace přidělena. Ten se sice zmiňuje o dívce, která autorovi šeptala *tuze hezká slova*, ovšem tímto veškeré narážky končí. Vyobrazení obnažující se slečny je tedy zbytečné, až nemístné.

Co se týče úkolů v učebnici, některé jsou určeny pouze pro jedno pohlaví: *Kluci, dostali jste za úkol ohlídat malého chlapečka. (...) Máte dítě zabavit. Vymyslete si fantastický příběh a vyprávějte mu ho.* (s. 55) *Děvčata, hlídáte malou holčičku. Vymyslete si pro ni půvabnou pohádku. Vypravování a pohádku pak zpracujte a uspořádejte si ve třídě soutěž začínajících autorů. Nemyslete si, že to není pro vás! Kolik spisovatelů, než se*

---

⁶⁶ Josef Lada (2x), Karel Benetka, František Bidlo (4x), Adolf Hoffmeister.

začali dále vzdělává a psát knihy, se vyučilo nějakému řemeslu! (s. 56) Oddělení úkolů nedává možnost chlapcům a děvčatům si vybrat, co by spíše preferovali. Úkol pro dívky má navíc dovětek o uspořádání soutěže, který se sice explicitně nevztahuje k chlapcům, ale je zde využito generického maskulina *autoři, spisovatelé*, což vyvolává dojem, že se hovoří k chlapcům, ne k dívkám.

Mezi úkoly, které jsou genderově rozdělené, patří následující: *Chlapci – a samozřejmě podle zájmu i dívky – si připraví souvislou přednášku pro své spolužáky na téma Nová slova v souvislosti s počítačem... / Dívky (možná i někteří chlapci) si připraví souvislou přednášku o trendech módy v letošním roce...* (s. 140). Chlapci mají téma úkolu technické, dívky mají mluvit o oblečení. Ačkoli se můžou každého úkolu teoreticky zúčastnit obě pohlaví, je to interpretováno poměrně nešťastně. Učebnice naznačuje, že téma o počítačích bude jasnou převahou zajímat chlapce, kdežto téma o módě zase dívky, a opačnou možnost nebere za pravděpodobnou.

5.3.4 Jazyk

V otázkách učebnice užívá druhé osoby množného čísla (vykání), často se objevuje generické maskulinum a pojmenování v mužském rodě: *Naslouchej pozorně partnerovi, abys poznal, kdy můžeš do hovoru zasáhnout / Zeptejte se telefonicky spolužáka / Při poslechu delšího sdělení dáváme partnerovi najevo, že jej posloucháme.* V některých případech je použito prostředků eliminace generického maskulina, ne však konzistentně: *Čeho si na kamarádovi (kamarádce) nebo příteli (přítelkyni) nejvíce vážíte? / Vyjděte ze situace, že jste majitelkou (majitelem) prodejny.*

Často je základním tvarem či tvarem, na které je reprezentován nějaký jazykový jev v mužském rodě: *Zopakujte si podmiňovací způsob přítomný a minulý: zpíval bych, byl bych (býval) zpíval.*

Zajímavý je úkol: *Popište obličej dívky, kterou považujete za velmi hezkou, nebo obličej sympatického chlapce.* (s. 112) Můžeme se hádat, že se zde učebnice snažila najít pouze synonyma, avšak adjektiva *hezká* a *sympatický* nutně neznamenají totéž. Můžeme si tedy klást otázku, proč by dívka nemohla být sympatická a chlapec hezký.

6 Závěr

Tato práce se zaměřuje na zkoumání genderového aspektu ve třech učebnicích češtiny pro učně. V teoretické části stručně představuje počátky genderové lingvistiky a její praktické dopady. Dále se zabývá genderem ve školství, vyučování i učebnicích.

Praktická část je rozbořem učebnic z hlediska genderu. Práce zkoumá, jak jsou muži a ženy zobrazováni jak v textu, tak ilustracích.

7 Seznam použité literatury

ČMEJRKOVÁ, S. Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. *SaS*, 2002, roč. 63, č. 4, s. 263–286. ISSN 0037-7031.

JARCOVSKÁ, Lucie. *Rovné příležitosti dívek a chlapců ve vzdělání*. 2. aktualiz. vyd. Brno: NESEHNUTÍ, 2005. 28 s. ISBN 80-903228-6-7.

JARCOVSKÁ, Lucie; SMETÁČKOVÁ, Irena. Škola jako genderovaný prostor. In SMETÁČKOVÁ, Irena, a kol. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, 2006. s. 14–19. ISBN 80-903331-5-X.

JARCOVSKÁ, Lucie. Ve škole je gender všude kolem nás. In SMETÁČKOVÁ, Irena, a kol. *Příručka pro genderově citlivě vedené škol*. Praha: Otevřená společnost, 2007. s. 14–18. ISBN 978-80-87110-01-0.

KIMMEL, Michael. *The Gendered Society*. 4. vydání. New York: Oxford University Press, 2011. 462 s. ISBN 978-0-19-539902-8.

KNECHT, Petr; JANÍK, Tomáš a kol. *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2008. 196 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi, sv. 11. ISBN 978-80-7315-174-4.

LINHART, Jiří; VODÁKOVÁ, Alena; KLENER, Pavel. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. s. 747 stran. ISBN 80-7184-311-3.

MAŇÁK, Josef. Funkce učebnice v moderní škole. In KNECHT, Petr; JANÍK, Tomáš a kol. *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2008. s. 19–26 (rozsah 196 s.). Pedagogický výzkum v teorii a praxi, sv. 11. ISBN 978-80-7315-174-4.

MAŇÁK, Josef; KENCHT, Petr. *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007. 140 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi, sv. 7. ISBN 978-80-7315-148-5.

MIKK, Jaan. Učebnice: budoucnost národa. In MAŇÁK, Josef; KNECHT, Petr. *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007. s. 11–23. Pedagogický výzkum v teorii a praxi, sv. 7. ISBN 978-80-7315-148-5.

NEČASOVÁ, Denisa. Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska. In *Dějiny – teorie – kritika*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2008, č. 1, s. 81–102. ISSN 1214-7249.

PAVLÍK, Petr. Gender: Úvod do problematiky. In SMETÁČKOVÁ, Irena a kol. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, 2006. s. 9–13. ISBN 80-903331-5-X.

SEEBAUER, Renate. „Učitelky“: jejich dlouhá cesta k rovnoprávnosti a uznání se zaměřením na feminizaci a její důsledky. Přel. Pavel Váňa, Tomáš Janík. *Pedagogická orientace*, 2014, roč. 24, č. 5, s. 699–720. ISSN 1805-9511.

SMETÁČKOVÁ, Irena. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, 2006. 68 s. ISBN 80-903331-5-X.

SMETÁČKOVÁ, Irena. Gender a školství. In SMETÁČKOVÁ, Irena, a kol. *Gender ve škole: příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách*. Praha: Otevřená společnost. 2005, s. 73–79. ISBN 80-903331-2-5.

SMETÁČKOVÁ, Irena. *Gender ve škole: příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách*. Praha: Otevřená společnost, 2005. 190 s. ISBN 80-903331-2-5.

SMETÁČKOVÁ, Irena, a kol. *Příručka pro genderově citlivé vedené škol*. Praha: Otevřená společnost, 2007. 68 s. ISBN 978-80-87110-01-0.

ŠIKLOVÁ, Jiřina. Gender studies a feminismus na univerzitách ve světě a v České republice. In *Společnost žen a mužů z aspektu genderu*. Praha: Open Society Fund, 1999, s. 9–20. ISBN 80-238-4770-8.

VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka. Pedagogický sbor. In SMETÁČKOVÁ, Irena, a kol. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha: Otevřená společnost, 2006. s. 20–25. ISBN 80-903331-5-X.

VALDROVÁ, Jana. „Mužské zaměření“ výchovy a výuky z pohledu lingvistiky. In VĚŠÍNOVÁ-KALIVODOVÁ, Eva; MAŘÍKOVÁ, Hana (eds.). *Společnost žen a mužů z aspektu genderu*. Praha: Open Society Fund, 1999. s. 153–157. ISBN 80-238-4770-8.

ZIMOVÁ, Ludmila. „Dívčí“, resp. „ženská“ témata v učebnicích českého jazyka. In *Žena – jazyk – literatura*. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta UJEP, 1996. s. 317–320. ISBN 80-7044-147-X.

Internetové zdroje

ADAM, Robert. *Co je špatného na genderové příručce MŠMT* [online]. Praha: Filozofická univerzita UK [cit. 2022-12-01]. Dostupné z: <https://sites.ff.cuni.cz/ucjtk/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/Adam2010d.pdf>

BASS, Megan; GONZALEZ, Luis; COLIP, Leslie; SHARON, Nathaniel; CONKLIN, Jessica. Rethinking gender: The nonbinary approach. [online]. *American Journal of Health-System Pharmacy*, roč. 75, č. 22, s. 1821–1823. [cit. 2023-04-15]. Dostupné z: <https://academic.oup.com/ajhp/article-abstract/75/22/1821/5220684?redirectedFrom=fulltext>

Genderová rovnost. [online]. Praha: MŠMT, 2018 [cit. 2022-12-01]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/ministerstvo/genderova-rovnost>

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Genderová problematika zaměstnanců ve školství* [online]. MŠMT [cit. 2022-11-18]. Dostupné z:

<https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/statistika-skolstvi/genderova-problematika-zamestnancu-ve-skolstvi>

Pomůcka při posuzování genderové korektnosti učebnic [online]. Praha: MŠMT, 2004 [cit. 2022-12-11]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/pomucka-pri-posuzovani-genderove-korektnosti-ucebnic>

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online]. Praha: MŠMT, 2021. 164 s. [cit. 2022-11-28]. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>

Směrnice náměstka ministra pro vzdělávání ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k postupu a stanoveným podmínkám pro udělování a odnímání schvalovacích doložek učebnicím a učebním textům a k zařazování učebnic a učebních textů do seznamu učebnic [online]. Praha: MŠMT, 2013. 18 s. [cit. 2022-12-02]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/schvalovaci-dolozky-ucebnic>

Strategie rovnosti žen a mužů na léta 2021–2030 [online]. Praha: Úřad vlády ČR, 2021. 209 s. [cit. 2022-12-01]. Dostupné z: https://icv.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/Aktuality/Strategie_rovnosti_zen_a_muzu.pdf

VALDROVÁ, Jana; KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka; PACLÍKOVÁ, Pavla. *Kultura genderově vyváženého vyjadřování* [online]. Praha: MŠMT, 2010 [cit. 2022-12-01].

Dostupné z:

http://data.idnes.cz/soubory/studium/A100125_BAR_GENDER_PRIRUCKA.PDF

Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014–2020 [online]. Praha: Úřad vlády ČR, 2014. 55 s. [cit. 2022-12-01]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/Projekt_Optimalizace/Strategie-pro-rovnost-zen-a-muzu-v-CR-na-leta-2014-2020.pdf

Zaostřeno na ženy a muže 2021 [online]. Praha: Český statistický úřad, 2021. 363 s. [cit. 2022-12-12]. Dostupné z:

<https://www.czso.cz/documents/10180/142141209/30000221.pdf/6c6dfcee-a1e1-4f73-a6a0-8fba06487154?version=1.11>